

Culturele interventies gericht op volwassen statushouders

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1. Aanleiding	3
1.2. Vraagstelling	4
1.3. Werkwijze	4
1.4. Leeswijzer	5
2. Theoretische verkenning	7
2.1. Integratie en participatie van vluchtelingen	7
2.2. Rollen van sociale contacten bij de integratie en participatie van statushouders	8
2.3. Werkzame elementen van culturele interventies	10
3. De praktijk van culturele projecten voor en met vluchtelingen	13
3.1. Overzicht projecten en disciplines	13
3.2. Doelen	15
3.3. Organisatiestructuur	15
3.4. Financiering	17
3.5. Methodiek	17
4. Werkzame elementen in de praktijk	18
4.1. Werkzame elementen van de interventie	18
4.2. Werkzame elementen: houding en gedrag van de kunstenaar of begeleider	23
4.3. Werkzame elementen: houding en gedrag van de doelgroep	25
4.4. Werkzame elementen van de organisatie	26
5. Conclusie en aanbevelingen	28
5.1. Hoe sociale contacten kunnen bijdragen aan integratie	28
5.2. Hoe culturele interventies kunnen bijdragen aan het vergroten van sociale netwerken	28
5.3. Werkzame elementen bij culturele interventies	29
5.4. Aanbevelingen	30
Literatuur	31
Bijlage	34
Deelnemerslijst	34
Overzichtstabel culturele interventies	34
Dankwoord	35

1. Inleiding

1.1. Aanleiding

De afgelopen jaren is de toestroom van vluchtelingen naar Nederland sterk toegekomen. De verhoogde instroom stelt het Rijk en gemeenten voor uitdagingen, omdat zij hier beide taken en verantwoordelijkheden in hebben. Het Rijk is verantwoordelijk voor de toelating en opvang van asielzoekers. Gemeenten huisvesten statushouders en begeleiden hen bij de verdere integratie en participatie in Nederland. Hierbij zijn vanzelfsprekend ook taalverwerving, het leren van Nederlandse gewoonten en participatie in de samenleving middels (vrijwilligers)werk of opleiding van belang.

Met de komst van veel vluchtelingen zien we ook een toename van het aantal kunst- en cultuurprojecten en -interventies over én met vluchtelingen. De projecten en interventies trachten vaak een bijdrage te leveren aan het vergroten van het 'thuis-gevoel' bij de vluchtelingen, het verbeteren van sociale contacten en de integratie en participatie van vluchtelingen¹. Veel culturele interventies hebben daarnaast ook nog andere doelen, zoals taalverwerving en talentontwikkeling.

In 2017 maakte Het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie Amateurkunst (LKCA) in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) een inventarisatie voor kunstprofessionals over het werken met vluchtelingen en cultuur. Uit deze inventarisatie blijkt dat nog maar weinig bekend is over wat werkt binnen culturele interventies ge-

richt op de integratie en participatie van volwassen statushouders. LKCA en Movisie hebben kennis van werkzame elementen van culturele interventies op de positieve gezondheid van mensen die langdurig zorg ontvangen en ouderen. Daarnaast heeft Movisie kennis van werkzame elementen op veel andere gebieden zoals bestrijden van eenzaamheid, bevorderen van eigen regie en schuldhulpverlening.

Dit verkennende onderzoek is uitgevoerd door LKCA en Movisie. Het portaal van het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) en LKCA hebben dit onderzoek financieel mogelijk gemaakt. In dit onderzoek staan kunst- en cultuurprojecten voor volwassen statushouders centraal. De keuze voor volwassen statushouders sluit aan op het wettelijke inburgeringstraject dat geldt voor volwassen statushouders. Daarnaast hebben kinderen door de leerplicht en het feit dat ze naar school gaan, het een stuk makkelijker qua integratie en verbinding met de samenleving.

Het doel van de verkenning is om inzicht te krijgen in de opzet, praktijk en werkzame elementen van dit soort kunstprojecten. De focus ligt daarbij nadrukkelijk op de werkzame elementen van culturele interventies gericht op het bevorderen van sociale contacten. Gezien de beperkte omvang van dit onderzoek en de uiteenlopende rollen van culturele interventies, is ervoor gekozen om één rol centraal te stellen in deze verkenning. Op basis van kennis uit de inventarisatie is gekozen voor de rol die in veel culturele interventies naar voren komt: het vergroten van sociaal contact.

Dit rapport is het resultaat van onze verkenning. Met dit rapport hopen wij gemeenten, organisaties gericht op participatie en integratie van vluchtelingen

¹ Het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) onderscheidt vijf verschillende rollen bij projecten voor vluchtelingen, namelijk 1) vluchtelingen een gezicht geven, 2) het creëren van draagvlak, 3) doorbreken van isolement, 4) talentontwikkeling en 5) traumaverwerking. Zie voor een uitgebreidere beschrijving van deze rollen: www.kis.nl/artikel/kunstprojecten-met-vluchtelingen-wat-hebben-zij-eraan.

en initiatiefnemers en artistiek leiders uit de kunst- en cultuursector te voorzien van inhoudelijke en handzame kennis en nieuwe inzichten. Deze kennis kunnen zij gebruiken bij het ontwikkelen, organiseren, uitvoeren en (financieel) ondersteunen van kunst- en cultuurprojecten. Ontwikkelaars en uitvoerders van culturele interventies kunnen met de kennis over werkzame elementen de kwaliteit van hun interventies versterken en werken aan de verduurzaming van het project. Beleidsmedewerkers kunnen er gebruik van maken bij het beoordelen van effectieve aanpakken en bij het inzetten en/of financieren van nieuwe interventies.

1.2. Vraagstelling

De hoofdvraag van dit verkennende onderzoek is:

‘Wat is bekend over werkzame elementen in kunst- en cultuurinterventies gericht op het vergroten van het sociale netwerk ten behoeve van de integratie en participatie van volwassen statushouders?’

Om deze vraag te beantwoorden is gekozen voor een combinatie van verschillende methoden van onderzoek.

1.3. Werkwijze

Literatuurstudie

Met de literatuurstudie is in kaart gebracht wat bekend is over sociale contacttheorieën en het contact tussen mensen met een Nederlandse achtergrond en statushouders, met specifiek de focus op kunst en cultuur. In totaal zijn 69 bronnen bestudeerd.

In de eerste plaats is gezocht naar (evaluatie)onderzoeken van kunst- en cultuurinterventies gericht op het vergroten van het sociale netwerk ten behoeve van de integratie en participatie van statushouders. Omdat literatuur naar dit soort specifieke interventies niet te vinden was, is de studie uitgebreid met vragen die onderdelen van de hoofdvraag zouden kunnen beantwoorden of daarvoor relevante inzichten zouden kunnen leveren:

1. Hoe kunnen sociale contacten bijdragen aan integratie?
2. Wat zijn werkzame elementen bij het vergroten van sociale netwerken?
3. Wat zijn werkzame elementen bij culturele interventies in brede zin?

Inventarisatie culturele interventies

Door middel van deskresearch hebben we een inventarisatie gemaakt van bestaande kunst- en cultuurprojecten gericht op statushouders om meer zicht te krijgen op werkzame elementen in de praktijk. Doelen van de projecten dienen impliciet of expliciet gericht te zijn op het leren kennen van elkaar, ontmoeten en contacten opdoen. Daarnaast zijn ze impliciet of expliciet gericht op de bevordering van integratie, middels taalverwerving, het leren kennen van de Nederlandse cultuur, het vergroten van het sociale of professionele netwerk, en/of talentontwikkeling of aanwenden van talent.

De basis van dit onderzoek is de eerdere inventarisatie die LKCA in 2017 in opdracht van het ministerie OCW heeft gemaakt. Uit de lijst van ruim 120 projecten hebben we de relevante projecten geselecteerd. Aanvullend hebben we uitvraag gedaan via de eigen kanalen en Cultuurconnectie². Ook hebben we contact gehad met Vluchtelingenwerk. In de praktijk bleken veel projecten zich te richten op vluchtelingen in azc's of kinderen en was er vaak weinig verdiepende informatie terug te vinden op de websites van de projecten. Aanvullende telefonische interviews zijn gedaan met kunstenaars/aanbieders om de projecten te toetsen op onze criteria en lacunes op te vullen. Daarbij is beschikbare projectdocumentatie opgevraagd bij de initiatiefnemers. Alle relevante interventies zijn opgenomen in een tabel (bijlage 1) waarbij uitvoerders, discipline, doelstelling, projectomschrijving, doelgroep, financiering, website en relevante bronnen in kaart zijn gebracht. In totaal hebben we 26 culturele interventies gevonden die aan onze criteria voldeden. Buiten deze projecten hebben we ook uitgebreid gesproken met Refugee Company,

Werkplaats voor participatief drama Formaat, het New Faces-project van iepenUP en het ZID Theater. Hun projecten vielen weliswaar buiten onze criteria, maar hun ervaring in het werken met vluchtelingen en statushouders heeft veel details in ons onderzoek aangescherpt.

Interviews en focusgroepen

Er zijn interviews met 25³ projectleiders en initiatiefnemers gehouden. Centraal stonden hierbij de werkzame elementen, ervaren belemmeringen en randvoorwaarden van de projecten. Ook zijn er interviews gehouden met 2 maatjes en 3 deelnemers van projecten. Om de werkzame elementen uit de literatuur en interviews aan te scherpen en extra praktijkkennis op te halen, zijn twee focusgroepen met 12 uitvoerders van verschillende projecten georganiseerd.

1.4. Leeswijzer

In hoofdstuk 2 staat de theorie rondom de onderzoeksvraag centraal. Er wordt gekeken naar aspecten van integratie en participatie, sociale netwerken en culturele interventies. Hoofdstuk 3 beschrijft de kenmerken van de kunst- en cultuurprojecten die voor deze verkenning zijn geselecteerd. Het geeft een overzicht van de projecten en disciplines, doelen van de betrokken partijen, organisatiestructuur, financiering en methodiek. In hoofdstuk 4 komt alles samen: de werkzame elementen worden beschreven en uitgebreid toegelicht aan de hand van de vele praktijkvoorbeelden. In hoofdstuk 5 beschrijven we onze conclusies en aanbevelingen.

2 Cultuurconnectie is de brancheorganisatie voor cultuureducatie, amateurkunst en volksuniversiteitswerk.

3 Eén project is alleen in één van de focusgroepen uitgebreid gesproken.

Definities

Cultuur

Voor cultuur gebruiken we de definitie van het ministerie van OCW: podiumkunsten (muziek, theater en dans) en musea; beeldende kunst, film en letteren; architectuur, design en nieuwe media; cultuureducatie, amateurkunst en bibliotheken.

Integratie

Deze term heeft betrekking op het proces dat je als nieuwkomer je weg vindt in de samenleving op de verschillende leefdomeinen.

Statushouder

Een statushouder is een vluchteling met een (voorlopige) verblijfsvergunning. Statushouders hoeven niet langer in een azc te verblijven, ze hebben recht op zelfstandige woonruimte en een uitkering. Statushouders kunnen betaald en vrijwilligerswerk doen en/of een opleiding volgen. Daarnaast moeten ze inburgeren volgens de daarvoor geldende regels.

Interventies

Een interventie is een doelbewuste handeling om een situatie te veranderen of te verbeteren. Een interventie heeft een vooropgezet doel, een doelgroep en een beoogd eindresultaat.

Culturele interventie voor volwassen statushouders

Een planmatig cultureel project ontwikkeld en uitgevoerd door een kunst- of cultuurprofessional met (in dit kader) als doel integratie, sociaal contact en participatie te bevorderen. Deze definitie is als volgt werkbaar gemaakt voor de inventarisatie van projecten aan de hand van de volgende inclusie- en exclusiecriteria:

1. De interventie omschrijft een plan, een doelgroep en een doel voor een of meer aspecten van integratie of in ieder geval sociale contacten/netwerk.
2. De doelgroep bestaat uit statushouders van 18 jaar of ouder.
3. De interventie is ontwikkeld en/of uitgevoerd door ten minste een professionele kunstenaar, die een kunstopleiding heeft gevolgd of autodidact is en met kunstuitoefening een substantieel deel van zijn/haar inkomen verdient.

2. Theoretische verkenning

In dit hoofdstuk staat de theoretische verkenning van de onderzoeksvraag centraal. Het specifieke thema in de onderzoeksvraag – culturele interventies voor vluchtelingen gericht op het vergroten van het sociale netwerk – en vooral de beperkte literatuur die daarover te vinden is, dwingt ons om de onderzoeksvraag 'op te knippen' en per thema in te zoomen op de beschikbare literatuur. Daarvoor wordt in paragraaf 2.1 eerst ingegaan op *aspecten van de integratie en participatie* van vluchtelingen in Nederland. Vervolgens gaan we in paragraaf 2.2 in op de vraag *op welke manieren een sociaal netwerk kan bijdragen aan de integratie* van vluchtelingen. Ten slotte komen in paragraaf 2.3 de *werkzame elementen bij culturele interventies gericht op netwerkontwikkeling* aan bod.

2.1. Integratie en participatie van vluchtelingen

Onderzoek onder Syrische⁴ vluchtelingen laat zien dat deze groep nog helemaal aan het begin van hun integratie staat (Dagevos, Huijnk, Maliepaard, & Miltenburg, 2018). Daarnaast blijft de arbeidsparticipatie van statushouders op de korte en middellange termijn sterk achter in vergelijking met mensen met een Nederlandse achtergrond en andere (niet-Westerse) groepen (Van den Enden, De Winter-Kocak, Booijink, & De Gruijter, 2018). De kenmerken van recente vluchtelingen, bijvoorbeeld taalproblemen en een slechte psychische gezondheid, komen overeen met vluchtelingengroepen die eerder naar Nederland zijn gekomen en maken een snelle integratie onwaarschijnlijk (Dagevos, et al., 2018). Arbeidsparticipatie lijkt nog een stap verder weg, aangezien dan aan-

vullende kenmerken zoals een klein sociaal netwerk, het missen van bepaalde werknemersvaardigheden en financiële onzekerheid de weg naar werk voor statushouders moeilijk maken (Van den Enden, et al., 2018).

Uit onderzoek van Vluchtelingenwerk naar de ervaringen van vluchtelingen met inburgering, blijkt dat vluchtelingen graag met Nederlanders in contact willen komen (Kahmann, De Winter-Kocak, De Gruijter, & Razenberg, 2018). Het ontwikkelen van een sociaal netwerk in Nederland maakt onderdeel uit van de toekomstdroom van vluchtelingen. Volgens vluchtelingen helpen sociale contacten bij het leren spreken van de Nederlandse taal, omgangsnormen en specifieke hulpvragen, zoals het lezen van brieven of het leren voor examens (Kahmann et al., 2018). Aan de andere kant is volgens vluchtelingen juist het niet beheersen van de Nederlandse taal de voornaamste belemmering in het opdoen van sociale contacten.

In een ander onderzoek (De Gruijter, & De Winter-Kocak, 2018) doen vluchtelingen aanbevelingen aan de samenleving en andere vluchtelingen om in te burgeren. Zij adviseren andere vluchtelingen initiatiefrijk en realistisch te zijn, onderaan de ladder te willen beginnen, ambitie te hebben, met Nederlanders om te gaan en niet op te geven om goed te integreren. Daarnaast is het volgens hen belangrijk niet in de slachtofferrol te gaan zitten, je eigen culturele oriëntatie te behouden en discriminatie of uitsluiting te trotseren. In datzelfde onderzoek wordt de overheid onder andere geadviseerd om vluchtelingen niet te 'pamperen'. Ook roepen zij de lokale overheid op om ondersteuning te bieden bij het leren van de taal,

4 In dit onderzoek richten we ons op alle groepen vluchtelingen, niet alleen op Syriërs. Mensen uit Syrië zijn samen met Eritreeërs wel de grootste groepen vluchtelingen in Nederland (Werkwijzer vluchtelingen, 2018).

het 'wegwijs' worden en het vinden van werk. In een onderzoek uitgevoerd door de Nationale Ombudsman (Ruitenburg, Van Dorst, & Tio, 2018) worden drempels geconstateerd waar inburgeraars tegenaan lopen. Uit dit onderzoek komt naar voren dat het onderwijsaanbod vaak niet aansluit bij de behoefte van de inburgeraar en een gedeelte van de inburgeraars niet in staat is om het inburgeringstraject zelf vorm te geven. Een oplossing die wordt voorgesteld, is het bieden van maatwerk. Ruitenburg en anderen (2018) geven aan dat dit betekent dat de persoon centraal gesteld moet worden en niet de regels. Juist vanwege de grote diversiteit binnen de groep inburgeraars kan dit helpen. Niet iedereen gaat immers op dezelfde manier met vergelijkbare knelpunten om. Een andere oplossingsrichting is de oproep van de ombudsman aan de overheid om te investeren in medewerkers, bijvoorbeeld in cultuursensitiviteit (Ruitenburg, et al., 2018).

Statushouders moeten verplicht inburgeren en zijn daarvoor zelf verantwoordelijk. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het huisvesten van statushouders en voor de maatschappelijke begeleiding en ondersteuning van statushouders bij het zoeken naar werk. Maatschappelijke begeleiders in de gemeente hebben echter zoveel te regelen voor statushouders, dat er vaak weinig tijd over is voor het helpen opbouwen en uitbouwen van een sociaal netwerk (Van Rooijen, Kahmann, Elferink & Avric, 2018). Begeleiding rondom de integratie en participatie van vluchtelingen wordt door gemeenten vaak uitbesteed, bijvoorbeeld naar Vluchtelingenwerk. Ook varieert de periode dat gemeenten maatschappelijke begeleiding bieden tussen de 6 maanden en 2 jaar. Daarnaast moeten statushouders gebruik maken van reguliere hulp zoals ondersteuning vanuit de Wmo (Wet Maatschappelijke Ondersteuning). In hoeverre statushouders sociaal redzaam genoeg zijn om daarvan gebruik te maken, verschilt sterk per individu en de mate waarin hij of zij een sociaal netwerk heeft.

2.2. Rollen van sociale contacten bij de integratie en participatie van statushouders

In de literatuur vonden we weinig onderzoek dat specifiek kijkt naar de effecten van sociale contacten op de integratie en participatie van statushouders. Wel vonden we aanwijzingen dat het aannemelijk is dat sociale contacten een rol kunnen spelen in de integratie en participatie van statushouders. In deze paragraaf gaan we in op drie manieren waarop sociale contacten (en daarmee netwerkontwikkeling) bij zouden kunnen dragen aan de integratie en participatie van statushouders.

Sociale netwerken als hulpbron

Vanuit sociaal kapitaaltheorieën wordt over het algemeen aangenomen dat een groot en divers netwerk een waardevolle hulpbron is (o.a. Bourdieu, 1986; Granovetter, 1973; Lin, 2000; Coleman, 1988). Sociaal kapitaal betekent als het ware het kapitaal (de hulpbronnen) dat verborgen zit in relaties met anderen (Van Esch, Petit, Neuvel & Karsten, 2011). Sociale hulpbronnen uitten zich in praktische en emotionele steun, waardering en informatie over bijvoorbeeld arbeidsmarktkansen (De Haan, Baay & Yerkes, 2015). Onderzoek toont verder aan dat sociaal kapitaal van invloed kan zijn op geluk, gezondheid en arbeidsmarktkansen (Van Beuningen, & Moonen, 2014; Mohnen, Volker, Flap, Subramanian & Groenewegen, 2015; Lin, 2000).

In de theorie wordt vaak onderscheid gemaakt tussen *'bonding'* (verbindend) en *'bridging'* (overbruggend) sociaal kapitaal (o.a. Van der Gaag & Snijders, 2004). Verbindend sociaal kapitaal wordt gevormd door sterke relaties met bijvoorbeeld familie of vrienden en voorziet vooral in praktische en emotionele hulp. Sociale groepen waarin sprake is van veel verbindend sociaal kapitaal hebben vaak ook een gezamenlijke identiteit.

Overbruggend sociaal kapitaal zit in de zwakke, minder hechte relaties met bijvoorbeeld vrienden en kennissen buiten voornoemd netwerk. In deze relaties is geen sprake van een gezamenlijke identiteit, maar juist van heterogeniteit (Holland, Reynolds &

Weller, 2007). Deze relaties kunnen handig zijn om informatie te krijgen of in contact te komen met andere netwerken (De Haan, et al., 2015). Granovetter (1973) deed als een van de eersten onderzoek naar 'de kracht van zwakke relaties' en toonde aan dat overbruggend kapitaal van invloed is voor de opwaartse mobiliteit van een individu. Op basis hiervan kan beargumenteerd worden dat statushouders kunnen profiteren van een groot netwerk: zowel in verbindende als overbruggende relaties.

Relaties tussen statushouders en mensen met een Nederlandse achtergrond zijn een voorbeeld van 'bridging capital', oftewel overbruggend kapitaal (Lancee, 2010). Er is nog niet veel onderzoek gedaan naar statushouders en de invloed van sociaal kapitaal. Toch lijken enkele onderzoeken de sociaal kapitaaltheorie ook voor statushouders te bevestigen. Uit onderzoek van Kanas en Van Tubergen (2009) en De Vroome en Van Tubergen (2010) blijkt bijvoorbeeld dat migranten met veel contacten eerder een baan vinden en meer participeren in de samenleving. Ook uit onderzoek van Aguilera en Massey (2003) blijkt dat het sociaal kapitaal van migranten in de Verenigde Staten samenhangt met economische uitkomsten, zoals de hoogte van salaris en het vinden van een baan. Promotieonderzoek van Verhaeghe (2011) laat zien dat mensen met een migrantenachtergrond een minder groot en divers netwerk hebben. Daarnaast komt in zijn studie naar vormen dat mannen meer dan vrouwen contact hebben met mensen met een Nederlandse achtergrond en makkelijker toegang hebben tot diverse netwerken.

Daarnaast zijn er aanwijzingen uit onderzoek dat sociale contacten statushouders kunnen helpen met taal (Kahmann, et al., 2018) of het verstrekken van informatie over heersende normen en waarden (Van Tubergen, 2006). Uit onderzoek lijkt naar voren te komen dat het bijvoorbeeld bewoners in de nieuwe omgeving van migranten kunnen zijn die hiermee helpen en die daardoor belangrijk zijn voor de integratie en participatie van statushouders (Vroome & Van Tubergen, 2010; Weijters & Scheepers, 2003).

De sociale contacttheorie en het wegnemen van vooroordelen

Sociale contacten kunnen mogelijk ook op een andere manier bijdragen aan het integratie- en participatieproces. De contacttheorie van Allport (1954) stelt dat persoonlijk contact één van de meest effectieve manieren is om wederzijdse stereotypingen en vooroordelen tussen leden van verschillende groepen te verminderen. Dat komt omdat door ontmoetingen en het delen van persoonlijke verhalen empathie kan ontstaan. Die empathie, het inleven in de ander, kan leiden tot het verminderen van negatieve gevoelens en van vooroordelen (Pettigrew & Tropp, 2008).

Allport (1954) benoemde vier condities die positieve effecten van ontmoetingen en het tegengaan van vooroordelen bevorderen. Pettigrew en Tropp (2006) laten zien dat de theorie van Allport vele jaren later nog steeds blijkt te werken in de praktijk. Het gaat om onderstaande vier condities die positieve effecten van ontmoetingen bevorderen. Zowel Pettigrew en Tropp als Allport concluderen dat de beste effecten worden bereikt als deze condities tegelijkertijd en in onderlinge samenhang toegepast worden. Het gaat om deze vier condities:

- Mensen die met elkaar in contact treden hebben een gelijke status.
- Mensen die met elkaar in contact treden werken samen in een omgeving die vrij is van onderlinge concurrentie.
- Mensen die met elkaar in contact treden hebben een gezamenlijk doel en zijn van elkaar afhankelijk bij het bereiken van dat doel.
- Er is 'institutionele ondersteuning' bij het onderlinge contact. Dat betekent dat er een gezaghebbende autoriteit aanwezig is, zoals bijvoorbeeld de lokale overheid of de leiding van een bedrijf.

Ook in onderzoek specifiek gericht op migranten en contacten met mensen met een Nederlandse achtergrond lijken deze condities effect te hebben. Van der Maat (2016) formuleerde op basis van zijn onderzoek de volgende aanbevelingen voor contact tussen mensen met een Nederlandse achtergrond en statushouders:

- Gelijke status;
- Zorg voor gedegen begeleiding;
- Ga voor persoonlijk en langdurig contact;
- Beperk gevoelens van onzekerheid en angst door verwachtingen te managen;
- Maak gebruik van bemiddeling door intermediair;
- Bevorder empathie;
- Verplichte deelname werkt averechts.

Bij culturele interventies gericht op sociale ontmoetingen tussen statushouders en mensen met een Nederlandse achtergrond kunnen deze aspecten positief bijdragen.

Sociale netwerken en het verminderen van eenzaamheid

Van der Zwet en Van der Maat (2016) beschrijven verschillende voorwaarden en werkzame factoren die van belang zijn bij het uitvoeren van interventies gericht op het verminderen van eenzaamheid. Deze voorwaarden en factoren kunnen ook van toepassing zijn op culturele interventies gericht op netwerkontwikkeling bij statushouders. Er zijn aanwijzingen dat eenzaamheid en sociaal isolement een probleem zijn onder vluchtelingen, vooral onder oudere vluchtelingen (Hagen, 2010). Netwerkontwikkeling wordt genoemd als een van de mogelijke oplossingsrichtingen voor het verminderen van eenzaamheid (Van der Zwet & Van der Maat, 2016). Culturele interventies gericht op netwerkontwikkeling kunnen bijdragen aan het verminderen van eenzaamheid⁵.

Belangrijke voorwaarden voor de uitvoering en boring van dergelijke interventies zijn (Van der Zwet & Van der Maat, 2016, pag. 7):

- intensieve samenwerking tussen organisaties die zich met de doelgroep bezighouden;
- aandacht voor de selectie en training van de coördinatoren en vrijwilligers die betrokken zijn bij de interventies, en doorlopende ondersteuning;
- continue steun aan en aanmoedigen van de deelnemers om te blijven deelnemen;
- flexibiliteit om de interventie aan te passen aan de doelgroep en de lokale omstandigheden.

5 Zie ook het Movisie-dossier [Wat Werkt bij eenzaamheid](#).

2.3. Werkzame elementen bij culturele interventies

Met toename van het aantal vluchtelingen lijken er meer kunst- en cultuurprojecten te zijn gekomen die zich specifiek op deze groep richten. Maar waar dragen deze projecten aan bij? En wat zijn de werkzame elementen binnen deze culturele interventies? In de literatuurstudie zijn geen evaluatieonderzoeken gevonden van kunst- en cultuurprojecten voor statushouders. Wel vonden we onderzoeken naar andere doelgroepen die gedeeltelijk antwoord geven op deze vragen.

In literatuuronderzoek door Van Ditzhuizen, Van Grinsven en De Groot (2018) worden verschillende effecten van culturele interventies op de positieve gezondheid⁶ van ouderen genoemd. Bij het begrip positieve gezondheid ligt het accent niet op ziekte, maar op mensen zelf, op hun veerkracht en op wat hun leven betekenisvol maakt. Zes dimensies van gezondheid staan centraal: fysieke en mentale gezondheid, kwaliteit van leven, zingeving, dagelijks functioneren en meedoen (het opdoen van sociale contacten). Gezien de focus van deze verkenning staat dit laatste aspect, 'meedoen', centraal. Effecten van culturele interventies op meedoen zijn "het samen zijn met anderen" en "de sociale interactie", die deelnemers vaak ervaren tijdens de culturele interventie. *"The effect of singing with a group helps to make friends, so this has widened my horizons quite a bit, and gets me out and about more. The support you receive from other people helps in general well-being"* (Clift et al., 2010, p. 30).

Van Ditzhuizen, Van Grinsven en De Groot (2018) stuiten in het literatuuronderzoek op verschillende verklaringen hoe culturele interventies bijdragen aan effecten op dimensies van gezondheid. Het gaat dan over neurobiologische mechanismen (processen die

6 Positieve gezondheid is een concept met een vernieuwende blik op gezondheid, geïntroduceerd door Machteld Huber in 2012. Huber onderscheidt in dit concept zes verschillende gezondheidsdimensies, waarbij buiten lichaamsfuncties bijvoorbeeld ook aandacht wordt geschonken aan mentale en sociale dimensies.

plaatsvinden in de hersenen van iemand die meedoet aan een culturele interventie), psychologische en sociale processen.

Neurobiologische mechanismen

Hormonen: er komen fysiologische stoffen vrij bij het maken van muziek of dansen. Deze stoffen kunnen een rol spelen bij het verbinden en versterken van sociale contacten (Van Venrooij, 2015).

Psychologische processen

Controle en meesterschap: culturele interventies kunnen leiden tot een *'heightened sense of mastery'*. Door kunst te creëren krijgen deelnemers het gevoel dat ze de controle in eigen hand hebben. Dit kan leiden tot empowerment van deelnemers (Kilroy, Garner, Parkinson, Kagan & Senior, 2007; Cohen, 2006; Habron, Butterly, Gordon & Roebuck, 2013). Een belangrijk element van empowerment is interactionistisch van aard: mensen participeren meer in sociale verbanden en weten beter de hulpbronnen in hun omgeving (eerder ook wel het sociaal kapitaal genoemd) aan te boren (Van Regenmortel, 2009).

Versterken identiteit: het maken van kunst kan leiden tot het versterken, herdefiniëren of transformeren van iemands identiteit (Habron et al., 2013; Kilroy et al., 2007; Jensen, 2013; Rodrigues, 2016). Participeren in kunstprojecten helpt mensen een positieve identiteit te vormen (Meiras, 2014).

Opheffen van stereotypes: door middel van kunstbeoefening kunnen negatieve stereotypes opgeheven worden: *'Exhibiting the art made at the AAP (Aberdeen Arts Program) in community arts galleries could break stereotypes as people share personal experiences and acquire new social identities in the community'* (in: Rodrigues, 2016, p.91). Dit impliceert tevens dat culturele interventies bijdragen aan een nieuwe (gedeelde) sociale identiteit binnen de groep deelnemers (zie ook het vorige punt). In de sociale psychologie is het een centraal uitgangspunt dat men een sociale identiteit ontwikkelt, op basis waarvan men 'lidmaatschap' verwerft tot een bepaalde groep (Snel, Engbersen & Leerkes, 2004).

Sociale processen

Sociale interactie en uitbreiden netwerk: het sociale aspect is een van de meest belangrijke elementen waardoor deelnemers sociale cohesie ervaren. Mieras (2014) stelt zelfs dat sociale cohesie de meest belangrijke waarde is in culturele interventies: *'Besides performing actively, participants in dance, theatre, or choir groups for older people, also stimulate their social contacts. Many studies into the subjective experience of participants conclude that social cohesion is one of the (if not the most) important values'*. Door kunstprojecten vindt sociale interactie plaats en kunnen er vriendschappen ontstaan (Van Ditzhuizen, et al., 2018). Ook wordt op die manier het sociale netwerk uitgebreid of worden bestaande relaties verdiept.

Groepsgevoel en gemeenschappelijke doelen: ook het ervaren van een groepsgevoel en het delen van gemeenschappelijke doelen lijkt een belangrijk element te zijn. Samen naar een optreden of tentoonstelling toewerken, kan het gevoel van verbondenheid onder de deelnemers versterken. Dit hangt nauw samen met de sociale identiteitstheorie. Door in een groep te participeren kunnen gedeelde waarden ontstaan die het 'groepsgevoel' stimuleren (Tajfel & Turner, 1979). Verondersteld wordt dat verbondenheid en een groepsgevoel leiden tot hechtere relaties bij statushouders.

Deze verkenning richt zich zoals gezegd op culturele interventies die als doel hebben het sociale netwerk van statushouders te vergroten. In de bovenstaande exercitie komen verschillende effecten en mechanismen naar voren die verklaren wat er gebeurt binnen de (culturele) interventie waardoor sociale contacten gestimuleerd worden. Gezien de beperkte literatuur die beschikbaar is over culturele interventies specifiek gericht op statushouders, moet benadrukt worden dat het in dit geval vooral gaat om *verwachte* mechanismen. Tot slot beschrijven Van Ditzhuizen, Van Grinsven en De Groot (2018) een aantal werkzame factoren die zijn onderscheiden in vier categorieën: eigenschappen van de interventie, van de kunstenaar of uitvoerder, van de doelgroep en van de organisatie, zie kader.

Werkzame elementen culturele interventies

Niet elke culturele interventie is even succesvol. Zelfs als interventies op elkaar lijken, kan het slagingspercentage sterk verschillen. Van Ditzhuizen, Van Grinsven en De Groot (2018) onderscheiden enkele factoren die de werkzaamheid van culturele interventies positief lijken te beïnvloeden. Dit zijn echter signalen die door een aantal studies onder kleine groepen zijn verkregen. Meer onderzoek naar de juiste ingrediënten bij culturele interventies is volgens Van Ditzhuizen, Van Grinsven en De Groot dan ook gewenst. Voorlopig lijken vier categorieën met factoren van belang: 1) de interventie, 2) de kunstenaar of uitvoerder van de interventie, 3) de doelgroep en 4) de organisatie of samenwerking.

De eigenschappen van de interventie

Het is belangrijk dat de interventie aansluit op de persoonlijke interesses (Mieras, 2014; De Medeiros, & Basting, 2014). Tijdens de interventie kunnen herkenbare elementen deelnemers stimuleren zich (nog meer) in te zetten (Adesina, 2015). Ook een co-creatief proces, waarbij deelnemers eigenaarschap voelen, helpt deelnemers betrokken te blijven bij het creatieve proces (Van Campen, Rosenboom, Van Grinsven, & Smits, 2017). Verder kan het bevorderend werken als de sfeer open en positief is (Van de Maat, 2017).

De kunstenaar of uitvoerder van de interventie

Het is essentieel voor het effect van de culturele interventie dat de kunstenaar of uitvoerder – naast artistieke en didactische – voldoende kwaliteiten heeft (o.a. Dröes, Hendriks & Meiland, 2017). Aandacht, geduld, interesse en sensitiviteit voor de doelgroep lijken belangrijke eigenschappen te zijn van de kunstenaar of uitvoerder (Van Campen et al., 2017; Rosenberg, Parsa, Humble, & McGee, 2009; Heesbeen et al., 2017). Verder dragen persoonsgerichte communicatie (Dons, Mak & Bisschop Boele, 2014) en een gelijkwaardige relatie tussen kunstenaar en deelnemer (Van Campen et al., 2017; Dons et al., 2014) in sommige interventies bij aan de effectiviteit.

De doelgroep van de interventie

Culturele interventies zijn effectiever bij deelnemers met een intrinsieke behoefte aan en voorkeur voor kunst (Van de Maat, 2017).

De organisatie en samenwerking rondom de interventie

Voor een succesvolle cross-over samenwerking tussen kunstwereld en de wereld van gemeente, zorg en fondsen, is het van belang dat betrokkenen van bijvoorbeeld gemeenten, zorginstellingen en fondsen zich optimistisch, flexibel, sensitief, praktisch, onbevreesd, kritisch, verantwoordelijk en experimenteel opstellen (Janssen, Wildevuur, Van Zuthem, & Thomese, 2017). Om verschillende sectoren bij elkaar te brengen kan er ook voor gekozen worden intermediairs in te zetten als bruggenbouwers. Deze intermediairs hebben een faciliterende, stimulerende en begeleidende taak. Zij bouwen zelf geen interventies (Van Campen, et al., 2017). Naast intermediairs kunnen zogenoemde ‘aanjagers’ de ontwikkeling en implementatie van culturele interventies stimuleren. Dit zijn personen die zich speciaal inzetten (en soms ook daarvoor worden aangenomen) om het (structurele) gebruik van culturele interventies te bevorderen. Een rustige en veilige ruimte, voldoende deelnemers en materialen van goede kwaliteit zijn praktische randvoorwaarden die van belang zijn voor effectieve culturele interventies. Voor een succesvolle implementatie van een culturele interventie blijkt draagvlak in de gehele organisatie, van werkvloer tot directie, eveneens een belangrijke voorwaarde (Van Campen, et al., 2017).

Naast de bovenstaande factoren is zoals zo vaak ook in dit geval structureel beleid en daarmee financiering een belangrijke factor voor de continuïteit van culturele interventies. Onbekendheid met culturele interventies en (vooralsnog) onvoldoende zicht op de meerwaarde lijken de grootste oorzaken van het ontbreken van structurele financiering of een lange termijnvisie (Van Campen, et al., 2017).

3. De praktijk van culturele projecten voor en met vluchtelingen

Voor een verkenning van de praktijk van culturele projecten met statushouders is uitgebreid gesproken met de initiatiefnemers van 26 projecten. Hiertoe zijn 25 interviews⁷ en twee focusgroepen gehouden. We hebben initiatiefnemers bevroegd over de opzet, doelen en aanleiding van het project, het verloop, de begeleiding en de aanpak. In dit hoofdstuk worden de projecten in grote lijnen geschetst. In hoofdstuk 4 zijn de werkzame elementen uit de praktijk verwerkt.

3.1. Overzicht projecten en disciplines

Theater

- **Talent on the Run (stichting Fada Theatre):** Theatervoorstelling met 9 Syrische acteurs en 6 crewleden, geïnitieerd en uitgevoerd door professionele Syrische acteurs gebaseerd op verhalen uit het azc in Alphen aan den Rijn.
- **Thuis in Hoogeveen (Loods13):** Theatervoorstelling in Hoogeveen met 22 Syrische vluchtelingen en professionele acteurs.
- **We ∞ match (Kunstenhuis):** Participatietraject en interactieve theatertraining in De Bilt waarbij statushouders over de Nederlandse werkhouders leren en het geleerde inzetten ten behoeve van integratie en werk.
- **Studio Maia (Formaat):** Drie vrouwengroepen in Rotterdam die middels theater persoonlijke situaties, problemen en vraagstukken bespreken.
- **Stichting New Dutch Connections:** Stichting New Dutch Connections motiveert jonge nieuwkomers (15-29 jaar) om in zichzelf te geloven middels het produceren van theatervoorstellingen en door samen met bedrijven workshops aan te bieden en nieuwkomers te koppelen aan coaches.
- **Theatervoorstelling Ed van Hoorn, Fuck the System (Op Roet):** Theatervoorstelling waarin 20 vluchtelingen spelen en waarbij is gestart met workshops via het reguliere inburgeringsprogramma. De voorstelling Op Roet ontving de Amateo-prijs.

Muziek

- **Catching Cultures Orchestra:** Utrechts orkest voor musici die naar Nederland gevlucht zijn dat een podium biedt om hun talenten en eigenheid te laten horen, elkaars muziek te ervaren en bij elkaars leefwereld betrokken te raken.
- **Netwerk Migranten Muzikanten:** Landelijk netwerk dat musici met een vluchtelingenachtergrond in contact brengt met Nederlandse muzikanten, die de nieuwkomers helpen bij een muziekcarrière.
- **Orchestre Partout:** Orkest van professionele Nederlandse muzikanten en muzikanten met een vluchtelingenachtergrond die muzieklessen aanbieden en gezamenlijk concerten geven door heel Nederland.
- **Soundfull Service (Stichting Culon/Vechel Ventures):** Initiatief in Maastricht waarin statushouders en minima in acht workshops gericht op muziek en beeldende kunst samen toewerken naar een voorstelling.

⁷ Eén project is alleen in één van de focusgroepen uitgebreid besproken.

- **Vreemde Gasten (Music Generations):** Project in Rotterdam waarin muzikale ontmoetingen, uitwisselingen en talentontwikkeling worden geïnitieerd tussen ouderen en statushouders met een passie voor muziek en verhalen.

- **Zing Nederlands Met Me (Paradiso Amsterdam):** Initiatief van het poppodium Paradiso waarbij mensen die Nederlands willen leren of gewoon graag zingen, onder begeleiding van een voorzanger en een pianist Nederlandse hits zingen.

Beeldende kunst & Design

- **Intercultureel design programma (Makers Unite):** Amsterdamse sociale onderneming die een programma van zes weken biedt waarin nieuwkomers en lokale Amsterdammers samen betekenisvolle en duurzame producten ontwerpen.

- **Haagse Iconen ontmoeten de Wereld (MRP-VORM en The Hague Street Art):** Street Art project waarin nieuwkomers, graffiti-artists en een project-leider samen twee muurschilderingen hebben ontworpen gebaseerd op iconen uit het thuisland van de nieuwkomers.

- **Bouw de tempel (De Werkelijkheid):** Initiatief georganiseerd vanuit de 'Art of Integration', waarbij nieuwkomers en buurtbewoners samen een tempel bouwden gevuld met schaduwtheater en verhalen uit de buurt.

Film en fotografie

- **The Buddy Film Project:** Startloket in Amsterdam voor gevluchte professionele filmmakers, acteurs en tv-crew om hen middels workshops, filmprojecten, concrete opdrachten toe te leiden naar betaald werk.

- **Participatieproject FryslânPhoto:** Participatieproject in Leeuwarden waarin wijkbewoners en statushouders samen met een semiprofessionele fotograaf foto's, die hun visie en verhaal verbeelden, maken voor het fotofestival FrylânPhoto.

-

- **New Perspectives (Foam):** Een serie van workshops, rondleidingen en masterclasses, waarin statushouders en Amsterdammers in duo's een driedelige serie foto's maken voor een fototentoonstelling in Foam.

Storytelling en poëzie

- **Rederij Lampedusa (Stichting de Gelukszoekers):** Kunstproject uit Amsterdam dat is uitgegroeid tot een rederij die met twee 'vluchtelingenboten' tochten en grachtentours biedt. (Voormalige) vluchtelingen begeleiden de tour.

- **Take me to the sea (Kunstavontuur):** Storytelling training van 9 maanden voor statushouders om hun levensverhalen op poëtische wijze te leren vertellen.

Community art

- **Ondertussen in de Spaarndammerbuurt (de Werkelijkheid):** 'Kunst in de wijk'- project in Amsterdam waarin verhalen zijn verzameld en opgetekend over welkom en afscheid, weggaan en aankomen, die vervolgens zijn verwerkt in sculpturen door drie kunstenaars.

- **Intercultureel wijkproject (On)breekbaar:** Community artproject in Eindhoven waarin kunstenaars, wijkbewoners en nieuwkomers persoonlijke artistieke kistjes maakten over kwetsbaarheid en kracht. De kistjes zijn tentoongesteld in het Van Abbemuseum.

- **De Voorkamer:** Buurthuiskamer en creatieve plek in Utrecht waar statushouders en buurtbewoners samenkomen voor o.a. design en muzikale workshops.

Museum

- **Aleppo tentoonstelling (Tropenmuseum):** Tentoonstelling in Tropenmuseum Amsterdam over de stad Aleppo, waar twaalf gevluchte Syriërs als gids werkten en hun verhaal vertelden door gedichten, storytelling, muziek, dans en zang.

- **Stad en Taal (diverse musea in Amsterdam):**

Educatief programma, bestaande uit een voorbereidende les, een les in het museum en een terugkombijeenkomst, dat speciaal is ontwikkeld voor nieuwkomers die de Nederlandse taal aan het leren zijn.

- **Museummaatje (Tropenmuseum, Afrikamuseum, Museum Volkenkunde):**

Initiatief waarin vrijwilligers, taalcoaches, taalmaatjes, mentoren en vluchtelingen gratis drie musea in Amsterdam kunnen bezoeken om hun verhalen te delen, te praten over culturele overeenkomsten en verschillen en te genieten van de expositie.

3.2. Doelen

Bij alle projecten staat het maken van een goed product centraal, waarbij statushouders co-creator, participant of deelnemer zijn. Alle projecten hebben zowel expliciet (bijv. in subsidieaanvraag) als impliciet tot doel het leren kennen van elkaar, ontmoeten en contacten opdoen. Sommige projecten hebben daarnaast expliciet tot doel de taalverwerving (Stad en Taal, Zing Nederlands met me), vergroten van het sociale of professionele netwerk (Makers Unite, The Buddy Film Project, Netwerk Migranten Muzikanten), het leren kennen van de Nederlandse cultuur (Museummaatje, de Voorkamer, New Perspectives) en talentontwikkeling of aanwenden van talent (Orchestre Partout, Catching Cultures Orchestra, Talent on the Run). Op lokaal niveau worden dergelijke doelen vaak omschreven als het stimuleren van buurtcontacten (Studio Maia, Vreemde Gasten) en/of nieuwkomers welkom te heten in de wijk door hen een podium te geven (Bouw de tempel, (On)breekbaar). Als projecten zijn geïnitieerd door de overheid hebben deze altijd als (sub)doel het bevorderen van integratie en/of participatie (We oo Match, Thuis in Hoogeveen).

3.3. Betrokken partijen

Doelgroep

De herkomst van de statushouders in de projecten volgt de landelijke trend. Het merendeel van de deelnemers komt uit Syrië, de tweede groep bestaat uit Eritreeërs. Zowel mannen als vrouwen doen mee. Exacte cijfers zijn niet beschikbaar.

Bij het meedoen aan een project speelt kennis van een bepaalde discipline alleen een rol bij de muziek en met name deelname aan de orkesten, en bij de projecten die tot doel hebben mensen in hun 'oude' professie zoals muzikant of filmmaker weer aan het werk te helpen.

Professionals en vrijwilligers

De meeste projecten zijn een initiatief van de organiserende instellingen, stichtingen of individuele kunstenaars. Bij een enkel project ligt het initiatief bijvoorbeeld bij de gemeente (Loods13, We oo Match) die op zoek is naar nieuwe wegen om de inburgering en de participatie van statushouders te bevorderen. Alle projecten, dus ook die zijn geïnitieerd door de gemeente, zijn (mede)geïnitieerd, ontwikkeld en begeleid door kunstprofessionals: artistiek leiders, kunstenaars, kunstvakdocenten, projectleiders, museummedewerkers, muzikanten, dirigenten, ontwerpers, filmmakers, etc. Bij sommige projecten zijn specifiek kunstenaars met een vluchtelingachtergrond betrokken (Ondertussen in de Spaarndammerbuurt).

Bij de meeste projecten is een projectleider aangesteld om de overkoepelende coördinatie van het project in goede banen te leiden. Bij het project Stad en Taal ligt een deel van de begeleiding in handen van NT2-docenten (Nederlands als Tweede Taal).

Vrijwilligers zorgen bij de meeste projecten voor facilitaire ondersteuning, begeleiding van de vluchtelingen of andere hand- en spandiensten. Het doel van de inzet van deze buddies en/of maatjes is veelal persoonlijke begeleiding, een vast en laagdrempelig aanspreekpunt voor de statushouder, iemand die de statushouder wegwijs maakt in het

dagelijkse leven en hen helpt bij praktische zaken en vragen (Netwerk Migranten Muzikanten, We oo Match, New Perspectives).

Samenwerkingspartners

Binnen de projecten wordt veel samengewerkt met partijen zoals gemeenten, bureaus die voor werk bemiddelen, taalaanbieders, maatschappelijk werk, bedrijfsleven, etc. Door het opzetten van samenwerkingsverbanden hebben de initiatiefnemers beschikking over meer middelen, personeel, bereik en creativiteit. Partners kunnen het project beter zichtbaar maken bij potentiële financiers, sponsors en media (Studio Maia, We oo Match). Ook partners met expertise die de initiatiefnemers zelf niet heeft en met een groot (lokaal) netwerk, zijn nuttig om doelen en resultaten te bereiken.

Partners die vanuit hun dagelijkse werk veel contact hebben met statushouders, worden gevraagd om statushouders te informeren en te enthousiasmeren voor het project. Zo worden gemeente (klantmanagers), taal-aanbieders, het vluchtelingenloket, Vluchtelingenwerk, welzijnswerk of wijkteams gevraagd om te helpen bij het werven en bereiken van statushouders. Ook met oud-deelnemers wordt samengewerkt om nieuwe deelnemers te informeren en enthousiasmeren voor een project.

3.4 Organisatiestructuur

Doorlopend of eenmalig project

Het onderzoek laat een grote variëteit zien in projecten die ofwel georganiseerd zijn als een permanente activiteit van een instelling, organisatie of netwerk, of die worden georganiseerd en gefinancierd als eenmalige activiteit (of reeks van activiteiten).

Zo is bij Paradiso (Zing Nederlands met me) en bij diverse musea in Amsterdam (Stad en Taal) het project een vast onderdeel (al sinds lange tijd) van de programmering, terwijl de beeldende kunstprojecten 'Bouw de tempel' en 'Haagse iconen ontmoeten de wereld' eenmalig waren.

Projecten die tijdelijk en eenmalig zijn, hebben veelal ook een eenmalige subsidie. Van een aantal projecten hadden de initiatiefnemers de wens om deze te herhalen, maar dit behoorde door gebrek aan financiële steun niet tot de mogelijkheden.

Inbedding en looptijd

Een aantal organisaties hebben als 'core business' het opzetten van kunst- en cultuurprojecten met nieuwkomers (o.a. New Dutch Connections, The Buddy Film Project, Catching Cultures Orchestra). De meeste projecten zijn eenmalige initiatieven, zoals theaterproducties en tentoonstellingen, of ze zijn een tijdelijk onderdeel in de jaarprogrammering van een bestaande organisatie (Thuis in Hoogeveen/Loods13, Aleppo-tentoonstelling/Tropenmuseum). Als onderdeel van de jaarprogrammering kunnen de activiteiten terugkerende routine zijn (Zing Nederlands met me, Stad en Taal).

Projecten die dermate succesvol zijn, worden regelmatig door de initiatiefnemers herhaald, al dan niet opgeschaald of aangescherpt aan de hand van de ervaringen met de (oud)deelnemers. Vaak worden bij herhaling oud-deelnemers met een vluchtelingenachtergrond betrokken in de organisatie of begeleiding (We oo Match, New Dutch Connections, Rederij Lampedusa). Sommige initiatieven hebben zich van een project doorontwikkeld naar een vaste, zelfstandige organisatie (o.a. Catching Cultures Orchestra). Naast deze vormen zijn er ook zogenaamde 'netwerk'-organisaties ontstaan (Netwerk Migranten Muzikanten), waarbij organisaties en individuen zich gezamenlijk inspannen om statushouders te ondersteunen. Deze vorm zorgt voor een blijvend netwerk voor statushouders, vaak gecombineerd met regelmatige ontmoetingen op vaste locaties.

Geografische locatie

Belangrijk kenmerk van nagenoeg alle projecten is het lokale karakter. Deze projecten zijn gericht op statushouders uit de buurt, de wijk, het dorp of de stad. De verdeling tussen projecten in de stad en het dorp is enigszins gelijk. Wel is hierbij de aanwezigheid van een azc of de omvang van de instroom van statushouders in een gemeente van betekenis. Sommige

projecten spelen zich af in gericht gekozen buurten (Ondertussen in de Spaarndammerbuurt). In geval van theatervoorstellingen en muziekkuitvoeringen wordt er ook in theaters, buurthuizen etc. buiten de eigen wijk opgetreden. Van enkele projecten die zich hebben doorontwikkeld tot grotere netwerkverbanden strekken de reikwijdte en de scope zich verder uit dan een stad of dorp (Catching Cultures Orchestra, The Buddy Film Project, de Werkelijkheid). Een enkel project zoals Zing Nederlands met me (Paradiso, Amsterdam) heeft in andere steden (o.a. Deventer, Den Haag, Woerden, Utrecht) navolging gekregen.

De projecten spelen zich veelal af op de locatie van de instelling, zoals in een museum, repetitieruimte of werkatelier. Soms wordt er een aparte (repetitie) ruimte gehuurd in een school, theater of buurthuis (Thuis in Hoogeveen).

3.4. Financiering

De financiering van de onderzochte projecten varieert sterk van elkaar. De financiering wordt bepaald door het gegeven of het een tijdelijk project is, of een vast onderdeel van het aanbod. Meestal zijn de langlopende projecten opgenomen in de jaarbegroting van een instelling (Amsterdamse musea, Paradiso) of stichting (de Voorkamer, Participatieproject FryslânPhoto).

Het overgrote deel van de projecten wordt tijdelijk bekostigd via subsidies van fondsen en overheidsinstanties of bijdragen 'in natura' zoals materialen, gratis ruimte, gratis mankracht etc. Fondsen die vaak worden genoemd zijn Stichting Doen en Oranjefonds, culturele fondsen zoals Prins Bernhard Cultuurfonds, VSBfonds Fonds voor Cultuurparticipatie e.a. Bij lokale fondsen zoals het Amsterdams Fonds voor de Kunst, Fonds1818 of Buurtcultuurfonds Woonbedrijf is ook regelmatig subsidie aangevraagd. Diverse gemeenten (o.a. Utrecht, Hoogeveen, Amsterdam, De Bilt, Rotterdam) leveren een financiële bijdrage. De subsidies van de gemeenten worden verstrekt vanuit verschillende budgetten: cultuur, integratie, participatie en een enkele keer vanuit het so-

ciale domein. Er zijn daarnaast subsidies verkregen vanuit het ministerie van OCW.

Een enkel project wordt uitgevoerd als onderdeel van een groter programma en krijgt van hieruit financiering. Er zijn projecten die financieel worden gesteund door samenwerkingspartners en particulieren in de vorm van giften, crowdfunding of sponsoring (the Buddy film project, Haagse iconen ontmoeten de wereld). Daarnaast zijn er projecten die hun financiering (deels) verkrijgen uit de opbrengsten uit kaartverkoop of verkoop van producten (Makers Unite, Rederij Lampedusa, Stad en Taal).

3.5 Methodiek

Uit de inventarisatie blijkt dat weinig culturele projecten zijn opgezet volgens een beschreven methodiek. Vaak blijkt dat er wel methoden in de begeleiding worden gebruikt, maar dit gebeurt eerder op basis van kennis, ervaring en intuïtie van de begeleiding dan vanuit vooraf bedachte insteek. Denk bijvoorbeeld aan bepaalde gesprekstechnieken, theater-technieken of methoden rondom co-creatie.

4. Werkzame elementen in de praktijk

In dit hoofdstuk geven we een inkijkje in de praktijk van culturele interventies voor statushouders. De focus ligt daarbij op de werkzame elementen gericht op netwerkontwikkeling. Daarnaast richten we ons ook op meer algemene werkzame elementen van culturele interventies. De input voor dit hoofdstuk komt van vertegenwoordigers van 26 culturele projecten verkregen tijdens (telefonische) interviews en twee focusgroepen. Deze projecten zijn geselecteerd op basis van onze in- en exclusiecriteria (zie onderzoeksmethodologie in hoofdstuk 1): culturele interventies, gericht op de integratie van volwassen statushouders met specifieke aandacht voor ontmoeting en het versterken van sociale netwerken.

In dit hoofdstuk zijn aan de hand van vier paragrafen de kenmerken en eigenschappen beschreven die bijdragen aan het succes van de projecten en het behalen van goede resultaten. De kenmerken en eigenschappen zijn ingedeeld in vier categorieën: in paragraaf 1.1 de werkzame elementen van de interventie, vervolgens in paragraaf 1.2 de werkzame elementen in houding en vaardigheden van de kunstenaar, in paragraaf 1.3 de werkzame elementen rondom de doelgroep en ten slotte in paragraaf 1.4 de werkzame elementen van de organisatie.

4.1. Werkzame elementen van de interventie

In deze paragraaf staan de werkzame elementen van de culturele interventies centraal. Om daar zicht op te krijgen is het van belang om te weten hoe de interventie is opgezet en uitgevoerd, uit welke activiteiten het bestaat en wat daarvan bijdraagt aan een succesvol resultaat. Het is goed om in het achterhoofd te houden dat de werkzame elementen niet in alle projecten voorkomen, daarvoor is de aard van de projecten te verschillend.

De mensen en hun kwaliteiten centraal

Binnen de meeste kunstprojecten staan de kwaliteiten (talenten) en het creatieve vermogen van de deelnemers centraal. Daarmee wordt gewerkt aan een kunstwerk, repertoire, optreden of expositie. Juist die positieve en krachtgerichte benadering, wordt genoemd als een belangrijk werkzaam element. De respondenten brengen dit in verband met empowerment en met het toewerken naar iets waar je trots op kunt zijn.

Culturele interventies zijn gericht op de gehele mens en niet op slechts een facet, namelijk de vluchtelingenachtergrond. Respondenten geven aan dat het goed lijkt te werken als deelnemers worden betrokken als het individu of de muzikant, designer of acteur die zij zijn en niet op hun hulpbehoefte: *“De creativiteit staat centraal. Niet het anders zijn. Mensen worden betrokken als designer en kunstenaar, niet als vluchteling. Ook in de ontmoetingen zijn zij gewoon kunstenaar en niet een vluchteling”*, aldus Thami Schweichler (Makers Unite). Gelijkwaardigheid in het creatieve proces en uitgaan van de kracht van de individuele mens zijn sleutelbegrippen voor het succes van het project.

“Geef me de kans om te laten zien wat ik kan. Ik ben een professional, als ik een tekst moet oefenen, dan oefen ik die tekst.”

Farah (actrice bij The Buddy Film Project).

Weinig statushouders kunnen met diploma's aantonen welke opleiding of ervaring zij hebben opgedaan in hun geboorteland. Juist daarom is het voor hen belangrijk dat zij beoordeeld worden op hun inzet en hun talent. Een aantal culturele projecten biedt ze de mogelijkheid om zo snel mogelijk nieuw 'bewijsmateriaal' van hun kennis en vaardigheden te verkrijgen of te tonen. Dit helpt ze bij het opbouwen van een nieuwe succesvolle toekomst.

“Ze dachten dat er geen school was in Eritrea. In Nederland kijken ze naar je diploma’s. Alsof dat diploma mij wat kon schelen? Ik wilde gewoon levend mijn land uitkomen. Mensen moeten meer kijken naar iemand vanuit de hele persoon en niet alleen naar de culturele achtergrond.”

Saron (deelnemer New Dutch Connections).

Verbindende kracht van kunst

Respondenten geven aan dat kunst een verbindende werking heeft, zowel bij deelnemers onderling als met Nederlandse deelnemers, collega’s of toeschouwers. Voor statushouders is dit heel belangrijk, omdat zij nog geen of weinig verbinding hebben met Nederlanders en dat wel iets is waar ze naar op zoek zijn. Het meedoen aan een cultureel project draagt ook bij aan het verkrijgen van een leefritme en zet de realiteit van het, veelal gecompliceerde, dagelijkse leven even op de achtergrond.

“Kunst gaat door alle regels en wetten heen en kunstenaars denken in mogelijkheden.”

Iris Offringa (Loods13)

Verbinding tussen deelnemers kan bij alle kunstdisciplines ontstaan, aldus de respondenten. Een voorbeeld is theater waarbij deelnemers soms uit hun comfortzone moeten stappen en daardoor meer van zichzelf en hun kwetsbaarheid laten zien. Een ander voorbeeld is *storytelling*: statushouders vertellen verhalen en stellen zichzelf open. Dit maakt kunst een krachtig middel om elkaar te horen, vinden en begrijpen middels creativiteit. Het kan ook een manier zijn om spanningen die gepaard kunnen gaan met het ontmoeten van nieuwe mensen een plek te geven: *‘Het was wel spannend om tussendoor af te spreken, want we begrepen elkaars appjes niet zo goed. Toen zijn we maar gewoon direct foto’s gaan maken en door Amsterdam gaan wandelen.’*, aldus Sara Azzin (maatje bij New Perspectives).

“Door kunst kom je los uit jezelf en ontmoet je daar ook anderen in. Je mag gek doen en daardoor kan je elkaar makkelijker leren kennen.”

Peter Sijbrandij (We oo Match)

Ruimte voor het verhaal van statushouders

Het centraal stellen van de mens en niet alleen de vluchteling, betekent natuurlijk niet dat het verhaal van de statushouder geen ruimte mag krijgen. Bij sommige projecten zit het succes namelijk juist in het feit dat de deelnemers een verhaal over hun vlucht hebben of uit een andere cultuur komen, zoals bijvoorbeeld bij de theatervoorstelling *Thuis in Hoogeveen* (Loods13). Ook voor de Aleppo-tenoonstelling van het Tropenmuseum werden expliciet oud-inwoners van Aleppo gevraagd als gids. Zij vertelden hun eigen verhaal over hun eigen stad, iets dat een Nederlandse gids nooit op die manier zou kunnen doen. De andere cultuur van de statushouders is bij bijvoorbeeld *Catching Cultures Orchestra*, *Orchestre Partout* en *Music Generations* van elementaire waarde: het samenbrengen van de verschillende muziekstijlen, het samen musiceren en zo elkaars repertoire leren kennen.

“De vluchtelingachtergrond maakt mensen sterk, niet zielig.”

Senad Alic (De Werkelijkheid)

Respondenten geven ook aan dat er een meer gelijkwaardige relatie ontstaat als deelnemers de inhoud voor het project ‘brengen’. Bijvoorbeeld door te vragen eigen muziekstijlen in te brengen: *‘Zij zijn de specialisten in hun muziek, ik natuurlijk niet’*, zo vertelt Ted van Leeuwen (Orchestre Partout). Disciplines als zang of poëzie zijn vaak sterk verweven in iemands cultuur en zijn vaak ook veel intenser en krachtiger wanneer ze worden gedaan in de eigen taal. Op deze manier blijven statushouders de ‘mede-eigenaar’ van de invulling en uitvoering van het project.

“De workshops gingen heel makkelijk omdat we mensen vroegen naar iconische figuren, gebouwen en mooie dingen uit hun land van herkomst, zoals welke bloemen hebben jullie in Syrië? Wie is de beste voetballer? De oprechte interesse van de begeleiders bracht de deelnemers terug naar de schoonheid van hun land.”

Esther Geradts (Haagse iconen ontmoeten de wereld)

Co-creatie en eigenaarschap

Het vanaf de start van een project de statushouders volwaardig betrekken bij het creatieve proces is volgens respondenten van grote meerwaarde voor het succes. Co-creatie kent verschillende vormen en is ook afhankelijk van het soort discipline. Denk bijvoorbeeld aan het samen bedenken en uitvoeren van een theaterstuk, samen musiceren of een kunstwerk maken. Hiermee ontstaat een gelijkwaardige relatie en gezamenlijk eigenaarschap.

Het is volgens de respondenten wel belangrijk om in de beginfase duidelijk te zijn over de doelen van het project en waarom het project voor hem of haar interessant is. Het concept 'kunst en cultuur' is namelijk bij veel statushouders onbekend, en zij weten ook niet automatisch wat het kan brengen of opleveren. *“Deelnemers snapten de theateroefeningen niet; Sollicitatietraining (middels theatertechnieken) is belachelijk, maar later ontdekken ze dat het heel handig is. Dus je moet ook goed uitleggen waarom je dingen doet in de theaterworkshop. Je krijgt veel op papier, maar je begrijpt het niet. Dus veel uitleggen en oefenen; rollenspellen. Je moet zorgen dat dingen jouw hart raken om dingen te begrijpen. Dan blijft het hangen”,* aldus Karin Zakko (We ∞ Match).

“Er zijn heel veel organisaties die iets willen doen voor vluchtelingen, maar niet weten wat. En heel veel statushouders willen iets leren of ze kunnen het al en hebben iemand nodig die hen vertelt bij wie en waar ze zich moeten aansluiten, want ze vinden die personen zelf niet. Er moet een platform komen waarop beiden elkaar vinden.”

Saron (deelnemer New Dutch Connections)

Bij co-creatie is het volgens de respondenten wel belangrijk om initiatief en actieve betrokkenheid bij de deelnemers te stimuleren, want gaat het niet altijd vanzelf. Herkenning of interesse in de kunstvorm, of aansluiting bij de eigen cultuur kan hierbij een positieve rol spelen. Ook het bekijken van een kunstobject in een museum of een voorstelling kan vanwege de herkenning een opening voor gesprek zijn. Het duidelijk maken wat het project de statushouders oplevert, werkt ook goed om eigenaarschap en betrokkenheid te stimuleren. Het stimuleren van initiatief is vooral bij statushouders belangrijk, omdat zij in een situatie zitten of hebben gezeten waarin zij weinig beslissingsmacht hadden. Meedenken, meepraten, mee-creëren en meebeslissen geeft ze invloed terug.

“De meerwaarde van mijn project zit in eigenaarschap. Je moet het hebben van de passie van statushouders, ook omdat niet iedereen hetzelfde opleidingsniveau heeft. Sturen op die passie is belangrijk, want daar kunnen mensen zich in onderscheiden. Met nummers uit de eigen cultuur zorg je daarvoor.”

Ted van Leeuwen (Orchestre Partout)

De communicatieve kracht van kunst

De intrinsieke eigenschappen van kunst zorgen ervoor dat deelnemers en begeleiders niet altijd dezelfde taal hoeven te spreken om elkaar te begrijpen of resultaten te boeken. Respondenten geven aan dat met muziek, dans of zelfs theater en poëzie de deelnemers elkaar konden begrijpen zonder gesproken taal. Kunst is daarom juist voor statushouders een geschikt middel om zichzelf uit te drukken en te communiceren zonder dat zij de Nederlandse taal al machtig te zijn.

Het is goed om te benadrukken dat ook tijdens een opvoering of tentoonstelling kunst niet alleen een alternatief voor taal kan zijn, maar juist ook een toegevoegde waarde heeft in de communicatie: het kan emoties, ervaringen en verhalen overbrengen op een publiek. Kunst kan het publiek raken en hen een inkijkje geven in het verhaal of de situatie van de nieuwkomers zonder dat hiervoor gesproken uitleg bij nodig is: *“Je hoeft het niet te begrijpen om het*

te verstaan. Ik heb een voorstelling in het Arabisch gezien van een regisseur uit Syrië. Het was prachtig, ik krijg nog steeds kippenvel. Juist het op je af laten komen was prachtig. Een meneer vertelde 20 minuten over wreedheden en dat werd niet vertaald, maar je weet gewoon waar het over gaat," zo geeft Conny Groot aan (MusicGenerations, Vreemde Gasten).

Bij sommige culturele interventies zoals Zing Nederlands met me (Paradiso) of Stad en Taal (diverse musea in Amsterdam) is een van de doelen om kunst en cultuur expliciet in te zetten om de taal te verbeteren. De ontmoeting tijdens het samen zingen, het met elkaar in het Nederlands communiceren over wat je ziet en beleeft in het museum, zijn belangrijke werkzame elementen bij deze projecten.

Vanzelfsprekend is kunst niet altijd een alternatief voor taal. Bij bepaalde disciplines of praktische zaken blijft het spreken en begrijpen van dezelfde taal belangrijk. Bijvoorbeeld bij het geven van een rondleiding in een museum of het maken van een theatervoorstelling. Of het geven van uitleg over het project, repetitietijden, vervoer of locatie. Een deelnemer aan een culturele interventie stelde dat kunst een goed middel is om bruggen te slaan tussen mensen, maar dat taal noodzakelijk is om elkaar echt te begrijpen.

“Het niveau van acteren van de statushouders is wel goed, maar de taal niet. Daarmee lopen ze tegen muren aan [...] Vanuit de organisatie zijn ze nu bezig met een pool van mensen opzetten die vrijwillig met de acteur teksten gaan oefenen en met hen een auditie voorbereiden.”

Dewi Reijs (The Buddy Film Project)

Een zichtbaar resultaat

Een resultaat dat op zeker moment wordt gepresenteerd, geeft de statushouders een kans om ook echt te laten zien wat ze gedurende het project hebben gedaan of gemaakt. Om meerdere redenen wordt dit benoemd als werkzaam element. Het geeft deelnemers namelijk de kans om hun vaardigheden, kennis en talenten te delen, en het is een bewijsstuk voor wat zij kunnen. Dit bewijs is nodig om kansen te vergroten op de arbeidsmarkt, voor scholing en om te

worden opgenomen in groepen en netwerken. Volgens één van de deelnemers helpt dit statushouders ook om uit hun schulp te kruipen waardoor zij zich bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt beter leren presenteren.

Nog meer gewaardeerd wordt het door de deelnemers als zij een tastbaar diploma of certificaat krijgen, een vervolg naar een stage-, werk- of opleidingsplek of introductie bij een netwerk. Een ander belangrijke reden om een zichtbaar resultaat te verwezenlijken, is dat het de deelnemers het gevoel geeft ergens naartoe te werken, aldus een aantal respondenten. Deze respondenten geven aan dat het doel en het resultaat één van de belangrijkste elementen zijn voor statushouders om aan een culturele interventie deel te nemen.

“Muziek verbindt, maar om te verbinden moet het wel gezien en gehoord worden door anderen.”

Roelof Wittink (Catching Cultures Orchestra)

Bij verschillende projecten draagt een ‘podiummoment’ bij aan contacten tussen statushouders en publiek. De voorstelling kan zorgen voor gesprekstof om statushouders met het publiek in contact te brengen. Ook dragen positieve reacties van het publiek (zoals applaus) bij aan het zelfvertrouwen van statushouders om dat contact te leggen. Respondenten geven aan dat een podiummoment ook voor een moment van erkenning, vreugde en vrolijkheid zorgt, waar langere tijd naartoe gewerkt is. In de voorstelling draait het om de talenten van de persoon ‘achter de statushouder’.

“Meerwaarde was ook dat het publiek makkelijk en direct in contact met vluchtelingen kon komen. Daarom zat het propvol, omdat veel mensen dat interessant vonden. En na de rondleiding ontstonden er ook nieuwe dingen voor vervolgstappen en nieuwe verbindingen tussen bezoekers en gidsen. Na de rondleiding zeiden mensen: ‘wat speel je mooi en kan je ook bij ons komen spelen?’”

Lisa Kleeven (Tropenmuseum)

Een voorwaarde voor een succesvol podiummoment is dat de kwaliteit van de voorstelling of expositie goed is, aldus verschillende respondenten. Zo niet, dan reageert het publiek niet positief, zullen statushouders niet trots zijn op hun prestatie en levert het niets positiefs op. Als laatste is ook de 'status' van het podium van belang. Een voorstelling geven in een buurthuis is van een ander kaliber dan in een gerenommeerd theater.

“We vinden het leuk om te spelen dichtbij de mensen in een buurthuis, maar als we in theaters stonden, dan liepen ze op wolken. [...] Deze mensen moeten hier bij minder dan nul beginnen, terwijl ze in Syrië vaak succesvolle mensen waren.”

een respondent

Een veilige omgeving

Het creëren van een veilige setting is een belangrijk element, omdat statushouders zich hierdoor eerder zullen en kunnen openstellen. Er zijn verschillende aspecten genoemd door de respondenten die tezamen die veilige setting maken. Allereerst regelmaat en herkenbaarheid: herkenbare gezichten (bijvoorbeeld een maatje) en een duidelijk omschreven activiteit op dezelfde tijd en dezelfde locatie. Voor statushouders kan het namelijk een verademing zijn om een terugkerende activiteit te hebben die de week breekt en enige regelmaat biedt, wat bijdraagt aan het opbouwen van een nieuw dagelijks ritme.

Veiligheid gaat ook heel sterk over het creëren van een setting voor statushouders waarin alles gevraagd mag worden, waar niets gek is en er altijd mensen zijn die je een antwoord geven, ook al heeft het niet direct iets met het creatieve proces te maken. Statushouders weten vaak heel weinig over Nederland en de Nederlandse gewoonten en dan is het fijn om een plek te hebben waar zelfs de meest basale vragen niet 'raar' worden gevonden. Antwoord krijgen, kennis vergaren, draagt tenslotte sterk bij aan het zelfverzekerder worden in een maatschappij en zo een stap verder te komen. Om een goede sfeer te creëren starten verschillende projecten met een koffie-moment, of ze eten gezamenlijk voordat de daadwerkelijke activiteit begint. Op die manier wordt een informele, prettige basis gecreëerd.

“Samen eten bindt, wij beginnen heel laagdrempelig: Kijken wat er leeft, elkaar leren kennen en dan pas theater als middel gaan inzetten. We bedenken eerst een personage vanuit wie zij kunnen praten. Dan kunnen ze hun verhaal vertellen en problemen inzake integratie, isolement en/of geweld aankaarten zonder zichzelf bloot te hoeven geven.”

Thamar Kemperman (Formaat)

Een aantal respondenten geeft aan dat het belangrijk is om iets te creëren waar je elkaar blijvend kunt ontmoeten, ook na het project. Bij Art of Integration (De Werkelijkheid) doen ze dat bijvoorbeeld door middel van terugkerende inspiratiedagen na afloop van een project.

Om veiligheid te creëren is ook een open houding van belang. Dit betekent echter niet dat iedereen direct zijn of haar hele verhaal hoeft te vertellen. Het is belangrijk vanaf het begin duidelijk te maken dat de statushouder zelf bepaalt hoeveel hij of zij van zichzelf laat zien: *“Veel bezoekers van de rondvaart willen ‘de ellende’ horen van de vluchtelingen, maar dat is niet waar de rondvaart om gaat. Wat vertel je als vluchteling wel en wat vertel je niet? Hoe kwetsbaar stel je je op? Belangrijk dat hier helderheid over is en dat mensen hun grenzen kunnen en mogen aangeven.”*, aldus Teun Castelein (Rederij Lampedusa).

Maatje of oud-deelnemer

Het inzetten van (Nederlandse) maatjes of oud-deelnemers die al langer in Nederland wonen en/of werken wordt vaak genoemd als succesfactor van culturele interventies. Zij kunnen de statushouder wegwijs maken in alledaagse dingen in de Nederlandse samenleving tijdens de looptijd van het culturele project. Door bijvoorbeeld samen op pad te gaan, komt de statushouder op plekken waar hij of zij alleen niet (snel) naartoe zou gaan of durven en kan hij of zij onderweg en op bestemming alles vragen wat onduidelijk of onbekend is. Dit helpt een statushouder om zich comfortabel en zekerder te voelen en om zich meer thuis te voelen in Nederland. Daarnaast kunnen maatjes behulpzaam zijn bij het leggen van nieuwe contacten, het zoeken naar werk, vinden van een opleiding of uitoefenen van hobby's.

De maatjes vormen dus ook een brug naar de maatschappij. Vooral als de statushouders en maatjes na afloop van het project in contact blijven, is dit een belangrijke succesfactor voor het behalen van doelen, zoals bijvoorbeeld het vergroten van het netwerk van een deelnemer. Een aantal respondenten geeft ook aan dat het betrekken van oud-deelnemers met eenzelfde culturele achtergrond voor herkenning zorgt bij statushouders en vertrouwen in hun eigen toekomst kan vergroten.

Verder zorgt het één-op-één contact tijdens het project zowel bij maatjes als statushouders voor grotere betrokkenheid bij het project. Een gezamenlijke passie voor bijvoorbeeld musea of theater draagt bij aan een wederkerige relatie. Door kunst als uitgangspunt te nemen verdwijnt het vluchtelingenverhaal naar de achtergrond en komen (gedeelde) interesses en drijfveren meer naar voren.

“Je moet echt de tijd nemen om een goede match te maken. Sommige duo's hebben nog steeds contact. Die match is heel belangrijk; naast de klik is het ook belangrijk dat ze allebei fotografie leuk vinden en dat ze openstaan om hun foto's aan elkaar te laten zien.”

Elske Riemersma (FryslânPhoto)

4.2. Werkzame elementen: houding en gedrag van de kunstenaar of begeleider

Tijdens de interviews worden verschillende eigenschappen in houding en gedrag van kunstenaars of uitvoerders genoemd die van invloed zijn op de werkzaamheid van de interventies.

Sociale vaardigheden

'Empathisch' en 'sociaal' worden vaak genoemd als kenmerken van kunstenaars van succesvolle interventies. Volgens uitvoerders moeten kunstenaars en begeleiders het 'sociale aspect' tot in de puntjes beheersen. Hiermee wordt bedoeld dat ze maatschappelijk betrokken moeten zijn, een oprechte interesse tonen in de deelnemer als mens en de ruimte geven aan het verhaal van de ander.

“Kunstenaars moeten echt geïnteresseerd zijn in de mensen, in het sociale. Er zijn ook wel kunstenaars die ik niet meer terugvraag. Je moet namelijk geen mensen hebben die te veel op hun eigen artistieke ontwikkeling zitten.”

Iris Offringa (Loods13)

Culturele sensitiviteit en diversiteit

Respondenten geven aan dat niet alleen de vaardigheden van de kunstenaar een rol spelen bij culturele interventies gericht op statushouders. Ook noemen zij het belang van interculturele sensitiviteit. Ze stellen dat het belangrijk is dat begeleiders beschikken over kennis en bewustzijn van culturele verschillen en achtergronden van de deelnemers. Ook moeten zij hier zo nodig op inspelen en er rekening mee houden tijdens het project.

Kunstenaar of begeleiders met dezelfde, of een andere niet-Nederlandse culturele achtergrond, hebben wat dit betreft een voordeel. Zij kunnen werken vanuit hun eigen levenservaring met het samenkomen van culturen. Statushouders herkennen zich in hun verhalen en ervaringen. Tevens kunnen zij hen als rolmodellen zien en daar inspiratie uit halen (bijvoorbeeld bij New Dutch Connections, Studio Maia en Onbreekbaar).

“De kunstenaar moet een inspirerend persoon zijn; bijvoorbeeld iemand die zelf Syriër en succesvol is. Zo iemand kun je vragen om te begeleiden of langs te komen. Dan voelen mensen zich ook veiliger.”

Astrid Fiddeler (Amsterdam Museum)

Ruimte geven

Soms is het tijdens het creatieve proces belangrijk om ruimte te maken voor het eigen verhaal van de statushouder. De kunstenaar moet dan het artistieke eindproduct en de planning kunnen loslaten en tijd nemen voor dit groepsproces: *“Je moet dan even het eindproduct loslaten en veel meer inzetten op het proces. Er is tijd nodig voor deelnemers om te landen, zich open te stellen en los te komen. Vaak is er veel te bespreken en dan moet je niet te snel willen gaan als begeleider”*, aldus Thamar Kemperman (Formaat).

Maar ook als iemand bijvoorbeeld weerstand heeft tegen een oefening of activiteit, moet de begeleiding hem of haar niet verplichten om die oefening mee te doen. Een deelnemer geeft bijvoorbeeld aan dat Eritrese jonge vrouwen zichzelf altijd op de laatste plaats zullen zetten, terwijl Nederlanders juist hebben geleerd altijd eerst voor jezelf te zorgen. Deze groep heeft dus een extra zetje nodig om zichzelf te ontwikkelen.

“De fotocoaches waren heel belangrijk; niet alleen op het technische vlak, maar vooral ook het persoonlijke. Ze hielpen de deelnemers op weg, namen hen mee naar leuke plekken in de stad en gaven hen specifieke foto-opdrachten. Vooral bij Eritrese meiden, want die nemen niet zo snel initiatief. Dus die moesten echt gestimuleerd worden.”

Elske Riemersma (FryslânPhoto)

Oog voor gevoeligheden en niveau

Het is belangrijk dat de begeleider alert is op vooroordelen, angsten en aannames van deelnemers, en die weghaalt. Vooral wanneer er sprake is van een

gevarieerde groep deelnemers in leeftijd, geslacht en culturele achtergrond. Een begeleider is alert op losse opmerkingen tussen de regels door en vraagt goed door als er iets aan de hand is. Daarnaast is het goed om aan te geven dat mensen niet hun hele hebben en houden op tafel hoeven te leggen, niet op alle vragen antwoord hoeven te geven en de kat uit de boom mogen kijken. Houd ook rekening met het niveau van de deelnemers. Zet bijvoorbeeld bij het maken van muziek mensen van hetzelfde niveau bij elkaar, dat kan geruststellend werken. Aan de andere kant blijkt juist die diversiteit soms ook een kracht. Dan zorgt de kunst voor verbinding tussen bijvoorbeeld jong en oud.

“Een van onze oudste deelnemers heeft in een jappenkamp gezeten, een andere deelnemer is een hele jonge, stoere rapper uit Aleppo. En die hebben elkaar helemaal gevonden en samen prachtige dingen gemaakt.”

Conny Groot (MusicGenerations, Vreemde Gasten)

Sturen op kwaliteit

Naast het sociale aspect is het volgens respondenten belangrijk om op artistieke kwaliteit van het eindproduct te sturen. Om een eindresultaat neer te zetten waar deelnemers hun verhaal kunnen vertellen en hun talenten kunnen laten zien, mag de begeleider echt wel iets vragen van het vermogen en inzet van deelnemers. Sturen op kwaliteit vraagt overigens een zeker inschattingsvermogen van de begeleidende kunstenaars, die moet immers aanvoelen wat iemand wel en niet kan, wat het hoogst haalbare gemeenschappelijke en individuele niveau is.

“...Ik heb veel met empathische kunstenaars samengewerkt. Zij konden erg goed zien wat de kwaliteiten waren en wat men kon. Zij konden appel doen op die kwaliteiten. Deelnemers groeiden daar enorm door. Empathie leidt tot een veilige omgeving. Vluchtelingen hebben veel meegemaakt, dat moet je voelen als kunstenaar. Tegelijkertijd moet je ze wel kunnen pakken. Je moet dus kunnen voelen waar je ze op pakt en wat je moet laten.”

Ingrid Docter (Op Roet).

Grenzen aangeven

De kunstenaar of begeleider moet ook duidelijk zijn in zaken als het nakomen van afspraken en de verwachte inzet. Als artistiek leider moet je kunnen zeggen als er iets niet goed gaat en passief gedrag niet altijd door de vingers zien.

“In veel culturen is men gewend dat er een ‘baas’ is. In Nederland zijn we veel meer gelijkwaardigheid gewend, maar dat werkt vaak niet. Dan krijg je eindeloze discussies. Er moet daarom wel iemand zijn die duidelijk de leiding neemt.”

Teun Castelein (Rederij Lampedusa)

4.3. Werkzame elementen: houding en gedrag van de doelgroep

De projecten richten zich op volwassen statushouders, die verplicht moeten inburgeren in Nederland of middenin het inburgeringstraject zitten. In deze paragraaf wordt ingezoomd op werkzame elementen in de houding en het gedrag van de statushouders zelf.

Actieve deelname

Net als bij een project voor Nederlanders of welke nationaliteit of achtergrond dan ook is het belangrijk dat deelnemers openstaan voor het project en actief mee willen doen aan de oefeningen, opdrachten en gesprekken. Dit betekent ook dat zij tijd en energie in het project willen investeren. Dit klinkt logisch, maar statushouders hebben vaak veel aan hun hoofd, niet alleen met hun plek in Nederland te vinden, maar ook door zorgen over familie en het thuisland. Daarnaast is het voor nieuwkomers een iets grotere uitdaging om het belang of de reden van bepaalde afspraken goed te begrijpen en te onthouden, omdat er in Nederland vaak anders wordt omgegaan met zaken als tijd, leiderschap, eigen initiatief en mondigheid dan in hun eigen cultuur.

Het zijn dus vooral de culturele verschillen en de interpretatie hiervan die het volgens uitvoerders soms doen lijken dat statushouders niet actief betrokken zijn. Respondenten geven aan dat de welwillendheid onder statushouders groot is en bijna iedereen zich goed inzet in de kunstprojecten.

“Cultuurverschillen spelen ook een rol. Bijvoorbeeld dat mensen heel anders met tijd omgaan [...] Je moet accepteren dat die verschillen er zijn en bijvoorbeeld accepteren dat iemand 20 minuten te laat is.”

Iris Offringa (Loods13)

Ook in houding en omgangsnormen kunnen statushouders sterk verschillen van elkaar en van de Nederlandse cultuur. Volgens respondenten werkt het om daar niet te veel aandacht aan te besteden en er op een flexibele manier mee om te gaan, zo nodig hierin de leiding te pakken: *“Mijn ervaring is dat sommige culturen eindeloos kunnen discussiëren (in*

het Arabisch) en dat er uiteindelijk nog steeds niks gebeurt. Dit gebeurt vooral als niemand de leiding heeft of de knopen doorhakt. En zelfs dan kan er achterwege nog eindeloos over de beslissing worden doorgepraat.” aldus Teun Castelein (Rederij Lampedusa).

Daarnaast wordt actieve deelname uiteraard ook gestimuleerd als de gegeven informatie wordt begrepen door de deelnemers. Enig begrip van de Nederlandse of Engelse taal bij de statushouder of een vertaling van de informatie is daarom belangrijk om je actief betrokken te voelen.

4.4. Werkzame elementen van de organisatie

In de focusgroepen en interviews zijn verschillende aspecten van de organisatie rondom culturele interventies naar voren gekomen. Het gaat dan vaak over de juiste randvoorwaarden.

Duidelijk plan en voldoende tijd, middelen en mensen

Het spreekt bijna voor zich, maar alle respondenten geven aan dat voldoende tijd, middelen en mensen belangrijke randvoorwaarden zijn. Vooral voor het verkrijgen van middelen, zoals financiering en een locatie is veel tijd nodig en dit gaat beter als er een duidelijk projectplan met duidelijke doelen is. Daarom adviseren respondenten om niet zomaar te beginnen, maar om gestructureerd te werk te gaan. Hiermee laat je aan financiers, partners, maar ook aan statushouders zien dat je een gedegen en serieus project op wilt zetten.

Duurzaamheid en financiële zekerheid

Bijna alle respondenten zien dat verduurzaming van hun projecten (al dan niet in dezelfde vorm) van groot belang is bij inburgering en participatie van de nieuwkomer, maar dat dit vaak ook een groot probleem is, met name door (gebrek aan) inkomsten of financiële ondersteuning: *“Een continue stroom van inkomsten is belangrijk. Ook wil je een kernteam vormen met dezelfde mensen om deelnemers het vertrouwensband te bieden. Stabiliteit bij het perso-*

neel is heel belangrijk, zodat mensen altijd dezelfde gezichten zien.”, aldus Dewi Reijs (The Buddy Film Project). Juist die continue stroom van inkomsten lijkt niet gegarandeerd, wat ook weer gevolgen heeft voor het kunnen behouden van begeleiders of het kunnen verduurzamen van het project.

“...allemaal wel leuk, maar je wilt dat iemand langere tijd ondersteund wordt. Iemand is niet na een jaar bekend in de eigen stad. Dat heeft ook te maken met financiering. Hoe het over een jaar is? Dat weten we niet...”

Madieke Hupperets (Foam)

Daarmee is financiële onzekerheid volgens verschillende respondenten het grootste knelpunt in de duurzaamheid van culturele interventies. Tamar Kemperman (Formaat) zegt daarover: *“Verduurzaming is lastig te realiseren. In het geval van Studio Maia in Rotterdam Feijenoord was er een wisseling van de welzijnsaanbieder in het gebied waardoor het project na anderhalf jaar moest stoppen. Dat is pijnlijk voor alle mooie contacten die zijn ontstaan en opgebouwd. Het duurt een tijd voordat het vertrouwen er is en er een veilige groep gevormd is, het persoonlijke contact dat je aangaat op basis van menselijkheid en wederkerig leren is daarin heel belangrijk. Te veel wisseling van projecten en mensen staat verdieping, versteviging en verduurzaming van dit werk in de weg. Voor deelnemers is het heel vervelend dat er net een fijne veilige plek is waar iedereen zich kan uiten, gehoord en gezien wordt en die dan weer moet stoppen.”*

Aan de andere kant zijn er ook projecten als Zing Nederlands met Me (Paradiso) en Stad en Taal (diverse musea in Amsterdam) die, ondanks het wegvallen van inkomsten binnen het taalonderwijs aan nieuwkomers, toch zijn doorgegaan. Bij deze instellingen heeft de organisatie zelf de financiering overgenomen en het project verankerd in het reguliere aanbod.

Samenwerken met partners: ook in de werving

Waar culturele projecten binnen de azc's als voordeel hebben dat hun doelgroep zich op een plek bevond, is het bereiken van de doelgroep aanmerkelijk inge-

wikkelder als de statushouders een eigen woning krijgen. Respondenten geven aan dat samenwerking met andere partijen ontzettend belangrijk is, ook in de werving, en sterk kan bijdragen aan het succes van een project. Vooral partners met expertise die de initiatiefnemers zelf niet hebben, al in contact staan met en vertrouwd worden door statushouders, zijn heel nuttig om doelen en resultaten te bereiken. Ook de samenwerking met welzijnswerkers of de wijk-agent kan nuttig zijn om informatie over culturele interventies te verspreiden onder statushouders (bijvoorbeeld bij Studio Maia).

Hoe groter het (lokale) netwerk van samenwerkingspartners en hoe beter hun imago bij belangrijke andere partijen, hoe sterker de inbedding in de wijk of stad, en hoe meer kansen er ontstaan voor statushouders om mensen en plekken te leren kennen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het werven van deelnemers, maar kan ook gaan over expertise van subsidieaanvragen: *"De samenwerking met een partner uit de stad die bekend is en wordt vertrouwd was erg handig. Niet alleen op creatief gebied, maar ook in de aanvraag van subsidies vanuit Fonds1818 en het netwerk dat zij hebben. Deze partner was een hele belangrijke partij voor het succes van het project"*, aldus een respondent.

Statushouders worden bereikt via kanalen als de gemeente, taalaanbieders, het vluchtelingenloket, welzijnswerk, wijkteams of overkoepelende organisaties. Hierbij spelen ook andere factoren, bijvoorbeeld de rol van de gemeente en taalaanbieders in het inburgeringstraject. Die rollen zijn zeer afhankelijk van het beleid dat regelmatig verandert onder invloed van het politieke klimaat. Gemeenten en taalaanbieders hadden de afgelopen jaren een andere rol in het inburgeringsproces en daarmee minder financiële middelen tot hun beschikking. Dit was merkbaar bij bijvoorbeeld het project Stad en Taal (Amsterdam) waarbij de deelnemende musea aanmerkelijk minder deelnemers kregen via de taalscholen dan voorheen.

Bij herhaling van een project lijkt werving via oud-deelnemers zeer geschikt te zijn. Oud-deelnemers hebben vaak veel contact met andere statushouders en kunnen hen in de eigen taal vertellen wat het project inhoudt en vooral wat het oplevert. Ook de (kwaliteit van) bestaande netwerken met lokale instellingen van de initiatiefnemers is cruciaal bij het bereiken van de potentiële deelnemers.

"Wij werken in Utrecht veel samen met lokale culturele instellingen die goed thuis zijn in de buurten zoals het Wilde Westen en ZIMIHC. Via hen hebben we nu ook contact met scholen waar nu twee leden meelopen met muzikdocenten als soort stage."

Roelof Wittink (Catching Cultures Orchestra)

Initiatiefnemers die zich al langere tijd bewegen in het domein van vluchtelingenwerk, hebben aanzienlijk minder moeite met het vinden van deelnemers dan initiatiefnemers die nieuw zijn in de sector. Ten slotte lijkt het verspreiden van informatie en formuleren in het Engels en Arabisch een werkend element te zijn in de werving (zoals bij New Faces).

5. Conclusies en aanbevelingen

Met het toenemen van het aantal vluchtelingen en statushouders in Nederland de afgelopen jaren, zijn ook kunstprojecten voor deze doelgroep toegevoegd. Veel projecten hebben naast het doel van cultuurparticipatie ook maatschappelijke participatie en/of het versterken van integratie tot doel. In deze verkenning namen we 26 van deze projecten onder de loep en gingen we op zoek naar werkzame elementen. De vraag die centraal stond was: *wat is bekend over werkzame elementen bij kunst en cultuurinterventies gericht op het vergroten van sociale netwerken ten behoeve van de integratie en participatie van statushouders?*

Dit hebben we onderzocht door middel van een literatuurverkenning en een praktijkverkenning die bestond uit een inventarisatie van projecten, focusgroepen en interviews. In de literatuur vonden we vooral aanwijzingen over hoe culturele interventies kunnen bijdragen aan sociale contacten en de wijze waarop sociale contacten een bijdrage kunnen leveren aan integratie. In de praktijkverkenning vonden we informatie over de werkzame elementen bij culturele interventies voor statushouders. Daarmee kunnen we de onderzoeksvraag in delen beantwoorden.

5.1. Hoe sociale contacten kunnen bijdragen aan integratie

In het literatuuronderzoek vonden we aanwijzingen dat sociale contacten en netwerken op drie manieren een bijdrage kunnen leveren aan integratie en participatie; sociale contacten kunnen (1) fungeren als hulpbron om verder te komen in het leven; (2) vooroordelen verminderen; en (3) eenzaamheid verminderen.

Sociale contacten kunnen in de eerste plaats fungeren als hulpbron om verder te komen in het leven. Daarbij worden contacten buiten de eigen gemeen-

schap in verband gebracht met bijvoorbeeld een baan vinden en de taalvaardigheden verbeteren. Contacten binnen de eigen gemeenschap worden in verband gebracht met emotionele steun of praktische hulp.

In de tweede plaats kunnen sociale contacten bijdragen aan het wegnemen van vooroordelen. Als mensen elkaar, onder de juiste condities ontmoeten, verhalen delen, is het aannemelijk dat empathie toeneemt en vooroordelen afnemen.

In de derde plaats lijken sociale contacten samen te hangen met eenzaamheid. Netwerkontwikkeling kan een oplossingsrichting zijn bij het verminderen van eenzaamheid, een probleem dat kan samenhangen met beperkte integratie in de Nederlandse samenleving.

5.2. Hoe culturele interventies kunnen bijdragen aan het vergroten van sociale netwerken

Over de wijze waarop culturele interventies een bijdrage kunnen leveren aan sociale netwerken is nog niet veel bekend. In de literatuur vinden we wel enkele aanknopingspunten. Het lijkt erop dat culturele interventies kunnen leiden tot betekenisvolle contacten en uitbreiding van het sociale netwerk. Hierin kunnen neurobiologische, psychologische en sociale processen een rol spelen. Bijvoorbeeld door dans en muziek kunnen endorfine en oxytocine vrijkomen, stoffen die kunnen bijdragen aan sociale verbinding. De vrijheid die kunst biedt om te creëren en andere kanten van jezelf te ontplooien worden in verband gebracht met empowerment en het versterken of herdefiniëren van de eigen identiteit. Culturele interventies kunnen bijdragen aan een nieuwe, gedeelde identiteit. Dat kan ertoe leiden dat statushouders met die gedeelde identiteit toegang krijgen tot andere groepen. Het

gezamenlijk werken aan een kunstwerk of voorstelling kan zorgen voor het versterken van sociale contacten en het ontstaan van vriendschappen.

5.3. Werkzame elementen bij culturele interventies

Uit de praktijkverkenning blijkt dat er veel verschillende werkzame elementen zijn die kunnen bijdragen aan sociale contacten en een succesvol project. Deze kunnen we onderverdelen in kenmerken van de interventie, de kunstenaar/uitvoerder, de doelgroep en de organisatie. Zoals hieronder schematisch weergegeven.

Enkele werkzame elementen lijken specifiek toepasbaar bij culturele interventies gericht op sta-

tushouders, zoals taaloverbrugging en culturele sensitiviteit en diversiteit. Vooral opvallend lijken de overeenkomsten van werkzame elementen bij culturele interventies gericht op statushouders en andere doelgroepen, zoals ouderen. En zoals de focus op de mens en zijn of haar talenten en krachten, en niet op de hulpbehoefendheid. Een aanpak is dus werkzaam als de mens centraal staat en niet de statushouder. En als het niet alleen gaat over de ontmoeting, maar ook over het samen iets maken, uitvoeren en beleven. Maar misschien is de belangrijkste werkzame ingrediënt wel de kunst zelf, die zich bij uitstek leent voor het vertellen van verhalen, het uiten en overbrengen van emoties en het vergroten van empathie en waarin mensen, elkaar en hun eigen talenten beter leren kennen door toe te werken naar een succesvol podiummoment.

Werkzame elementen

Interventie

- Mens en zijn kwaliteiten centraal
- Verbindende kracht van kunst
- Ruimte voor het verhaal van de deelnemer
- Cocreatie en eigenaarschap
- De communicatieve kracht van kunst
- Een zichtbaar resultaat
- Een veilige omgeving
- Gebruik van een maatje of oud-deelnemer

Kunstenaar

- Sociale vaardigheden
- Sturen op artistieke kwaliteit
- Culturele sensitiviteit en diversiteit
- Ruimte geven
- Oog voor gevoeligheden en niveau
- Grenzen aangeven

Doelgroep

- Actieve deelname
- Enig begrip van de Nederlandse of Engelse taal

Organisatie

- Duurzaamheid en financiële zekerheid
- Duidelijk plan en voldoende tijd, middelen en mensen
- Samenwerken met partners: ook in de werving

5.4. Aanbevelingen

Op basis van deze verkenning willen we enkele aanbevelingen doen. We maken hierbij onderscheid tussen aanbevelingen op het niveau van beleid en het niveau van praktijk (het ontwikkelen en uitvoeren van culturele interventies).

Praktijk

- Co-creër: maak kunst met de statushouders, betrek hen zo vroeg mogelijk; van de ontwikkeling van het kunstproject tot aan de evaluatie ervan.
- Bied ruimte en gelegenheid voor overbruggende sociale contacten binnen culturele interventies: bijvoorbeeld door maatjes in te zetten en een podiummoment in te bouwen voor divers publiek.
- Stuur op kwaliteit: maak gebruik van de kennis uit onderzoek, zoals deze verkenning. Selecteer de juiste kunstenaar en/of uitvoerder. Zorg voor een helder doel van de interventie en communicatie daarover, zodat voor iedereen duidelijk is waar naar toe gewerkt wordt. Maak resultaten zichtbaar met en voor deelnemers.

- Zorg voor de juiste randvoorwaarden: voldoende middelen, tijd en ruimte.
- Evalueer het kunstproject en maak de resultaten zichtbaar voor de buitenwereld, waaronder financiers.

Beleid

- Denk integraal en domeinoverstijgend bij de aanpak van een maatschappelijk vraagstuk als integratie en inburgering. Geef kunst en cultuur hierin een rol. Zoek aanknopingspunten in wet- en regelgeving. Een voorbeeld is theater inzetten bij sollicitatietraining in het kader van de Participatiewet.
- Ondersteun verder onderzoek naar culturele interventies: zowel effectonderzoek als onderzoek naar werkzame elementen.
- De maatschappelijke waarde van kunst wordt ook bepaald door de intrinsieke, artistieke waarde van kunstprojecten. Kunst laat zich niet altijd vastleggen in project- of beleidskaders. Geef bij ondersteuning van culturele interventies ruimte aan de kunst.

Literatuur

Adesina, O.R. (2015). *Evaluation of the impact of arts-based intervention on the wellbeing of older people in care homes in the UK*. University of Sheffield.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In: R. Collins en M. Makowsky (red.) *The Discovery of Society*. New York: McGraw-Hill.

Clift, S., Hancox, G., Morrison, I., Hess, B., Kreutz, G., & Stewart, D. (2010). Choral singing and psychological wellbeing: Quantitative and qualitative findings from English choirs in a cross-national survey. *Journal of Applied Arts & Health*, 1(1), 19-34.

Cohen, G. (2006). Research on creativity and aging: The positive impact of the arts on health and illness. *Generations*, 30(1), 7-15.

Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.

Dagevos, J., Huijnk, W., Maliepaard, M. & Miltenburg, E. (2018). *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

De Gruijter, M. & De Winter-Kocak, S. (2018). Toen gevlucht...hoe is het nu? Voormalig vluchtelingen aan het woord over integreren in Nederland. *Kennisplatform Integratie & Samenleving*.

De Haan, J., Baay, P. & Yerkes, M. (2015). Positief en negatief sociaal kapitaal van mbo-jongeren: sociale ongelijkheid naar opleidingsniveau? *Sociologie*, 11 (4/3), 424-448.

De Medeiros K, & Basting, A. (2013). "Shall I compare thee to a dose of donepezil?": cultural arts interventions in dementia care research. *The Gerontologist*, 54, 344-53.

De Vroome, T. & Van Tubergen, F. (2010). The Employment Experience of Refugees in the Netherlands. *International Migration Review*, 44 (2), 376-403.

Dons, K., P. Mak, & Bisschop Boele, E. (2014). *Leading creative music workshops with the elderly. Exploring a double balancing act*. Groningen: Research Group Lifelong Learning in Music & the Arts.

Dröes, R.M., Hendriks, I. & Meiland, F. (2017). *Samenvatting onderzoeksresultaten*. Landelijke implementatie Onvergetelijk-programma.

Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.

Habron, J., Butterly, F., Gordon, I., & Roebuck, A. (2013). Being well, being musical: Music composition as a resource and occupation for older people. *British Journal of Occupational Therapy*, 76(7), 308-316.

Hagen, L. (2010). *Oudere vluchtelingen in Nederland – een onzichtbare groep*. Utrecht: Universiteit Utrecht, masterscriptie.

Heesbeen, A., Dröes, R.M., Hendriks, I., Koelewijn, J. & Meiland, F. (2017). *Onvergetelijk – Kunst en cultuur toegankelijk maken voor mensen met dementie en hun dierbaren*.

- Holland, J., Reynolds, T. & Weller, S. (2007). Transitions, Networks and Communities: The Significance of Social Capital in the Lives of Children and Young People. *Journal of Youth Studies*, 10, 1, 97- 116.
- Janssen, M., Wildevuur, S., Van Zuthem, H. & Thomese, F. (2017). *Zorg voor ontwerp in de zorg. Ervaringen met cross-over onderzoek naar thuis wonen met dementie*.
- Jensen, A. (2013). Beyond the borders: The use of art participation for the promotion of health and well-being in Britain and Denmark. *Arts & Health*, 5, 204-15.
- Kahmann, M., De Winter-Kocak, S., De Gruijter, M. & Razenberg, I. (2018). *VluchtelingenWerk IntegratieBarometer 2018. Een onderzoek naar de ervaringen van vluchtelingen met inburgering*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Kanas, A. & Van Tubergen, F. (2009). The Impact of Origin and Host Country Schooling on the Economic Performance of Immigrants. *Social Forces*, 88, 893-915.
- Kilroy, A., Garner, C., Parkinson, C., Kagan, C. & Senior, P. (2007). *Towards transformation: Exploring the impact of culture, creativity and the arts of health and wellbeing*. Manchester: Arts for Health.
- Lancee, B. (2010). The Economic Returns of Immigrants' Bonding and Bridging Social Capital: The Case of the Netherlands. *International Migration Review*, 44 (1), 202-226.
- Lin, N. (2000). Inequality in Social Capital. *Contemporary Sociology*, 29: 785-795.
- Mieras, M. (2014). *Older, culturally active and full of life. How arts participation contributes to health, welfare and independence*. In opdracht van Fonds voor cultuurparticipatie.
- Mohnen, S.M., B. Volker, H. Flap, S. Subramanian & P. Groenewegen (2015). The influence of social capital on individual health: Is it the neighborhood or the network? *Social Indicators Research*, 121, 195-214.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934.
- Rodrigues, L.M. (2016). *The meaning of a visual arts program for older adults in long-term care*. Masterthesis, University of Victoria.
- Rosenberg, F., Parsa, A., Humble, L. & McGee, C. (2009). *Meet Me: Making Art Accessible to People with Dementia*. New York: Museum of Modern Art.
- Ruitenbergh, M., Van Dorst, P. & Tio, A. (2018). *Een valse start. Een onderzoek naar behoorlijke inburgering*. Den Haag: De Nationale Ombudsman.
- Snel, E., Engbersen, G. & Leerkes, A. (2004). Voorbij landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie? *Sociologische Gids*, 51 (2), 75-100.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations*, 33, 47.
- Van Beuningen, J. & Moonen, L. (2014). *Bevolkingstrends 2014. De sociale context van geluk: wat is belangrijk voor wie?* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Van Campen, C., Rosenboom, W., Van Grinsven, S., & Smits, C. (2017). *Kennissynthese Kunst en Positieve Gezondheid*. Zwolle: Windesheim.

Van Ditzhuizen, J., Van Grinsven, S. & De Groot, N. (2018). *Culturele interventies voor ouderen. Hoe kunst kan bijdragen aan positieve gezondheid*. Utrecht: Movisie.

Van den Enden, T., De Winter-Kocak, S., Booijink, M. & De Gruijter, M. (2018). *Wat werkt bij het bevorderen van arbeidsparticipatie van statushouders?* Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Van de Maat, J.W. (2017). *Het Danspaleis tegen het licht. Evaluatieonderzoek aan de hand van de Theory of Change. 'De kers en de slagroom op het leven'*.

Van der Gaag, M.P.J. & T.A.B. Snijders (2004) Proposals for the measurement of individual social capital. In: H.D. Flap en B. Volker (red.) *Creation and Returns of Social Capital*. London: Routledge, 199-217.

Van der Zwet, R. & Van der Maat, J.W. (2016). *Wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid*. Utrecht: Movisie.

Van Esch, W., R. Petit, J. Neuvel en S. Karsten (2011). *Sociaal kapitaal in het MBO. Slagboom of hefboom? 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs*.

Van Regenmortel, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(4), pp. 22-42.

Van Rooijen, M., Kahmann, M., Elferink, J. & Avric, B. (2018). *Financiële en sociale zelfredzaamheid van nieuwkomers. Een verkenning van het landelijke en lokale beleid*. Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Van Tubergen, F. (2006). *Immigrant Integration: A Cross-National Study*. New York: LFB Scholarly Publishing LLC.

Van Venrooij, T. (2015). Kunst als recept. De helende werking van muziek. *Boekman: tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid*, 27(104), 40-43.

Verhaeghe, P. (2011). *Different Network, different Resources? The Ethnic inequalities in the access to social capital in Belgium*. Gent: Universiteit Gent, proefschrift.

Vluchtelingenwerk (z.d.). Asielaanvragen per jaar (1993-2017). Geraadpleegd van www.vluchtelingenwerk.nl/feiten-cijfers/cijfers/bescherming-nederland.

Weijters, G. & Scheepers, P. (2003). Verschillen in sociale integratie tussen etnische groepen: beschrijving en verklaring. *Mens & Maatschappij*, 72 (2), 144-157.

Werkwijzer Vluchtelingen (2018). Aantallen en herkomst. Bron geraadpleegd op 3 december via <https://www.werkwijzervluchtelingen.nl/feiten-cijfers/aantallen-herkomst.aspx>

Bijlage

Deelnemerslijst

- Senad Alic (De Werkelijkheid)
- Daan Bosch (ZID Theater)
- Dorine de Bruijne (Stedelijk Museum)
- Teun Castelein (Mediamatic)
- Willeke Colenbrander (Kunstenhuis)
- Karin Zakko (We ∞ Match)
- Peter Sijbrandij (We ∞ Match)
- Ingrid Docter (Op Roet)
- Sanne Douma (New Dutch Connections)
- Saron Tesfahuney (New Dutch Connections)
- Astrid Fiddelers (Amsterdam Museum)
- Marianna Geraci (Kunstavontuur)
- Esther Geradts (FishEyeProducties / The Hague Street Art)
- Conny Groot (Music Generations)
- Madieke Hupperets (Foam)
- Sara Azzin (Foam)
- Matthea de Jong (iepenUP)
- Yvette van Kessel ((on)breekbaar)
- Tamar Kemperman (Formaat)
- Luc opdebeeck (Formaat)
- Lisa Kleeven (Tropenmuseum)
- Jeldau Kwikkel (Paradiso)
- Ted van Leeuwen (Orchestre Partout)
- Nikki Mousset (Verzetsmuseum)
- Iris Offringa (Loods13)
- Crispijn Oomes (Netwerk Migranten Muzikanten)
- Shay Raviv (De Voorkamer)
- Dewi Reijs (The Buddy Film Project)
- Farah Shretah (The Buddy Film Project)
- Elske Riemersma (FryslânPhoto)
- Thami Schweichler (Makers Unite)
- Maartje Smeets (Refugee Company)
- Ingrid Smit (LKCA)
- Lyda Tijsen (Op Roet)
- Nancy Ubert (Fada Theatre)
- Rick Vechel (Vechel Ventures)
- Roelof Wittink (Catching Cultures Orchestra)
- Michel Youssef (Refugee Company)

Overzichtstabel culturele interventies

Een compleet overzicht van alle culturele interventies kunt u hier [downloaden](#).

Dankwoord

Deze verkenning had niet tot stand kunnen komen zonder de inzet van de vele respondenten.

LKCA en Movisie bedanken de volgende mensen: Senad Alic, Daan Bosch, Dorine de Bruijne, Teun Castelein, Willeke Colenbrander, Ingrid Docter, Sanne Douma, Astrid Fiddelers, Marianna Geraci, Esther Geradts, Conny Groot, Madieke Hupperets, Matthea de Jong, Yvette van Kessel, Thamar Kemperman, Lisa Kleeven, Jeldau Kwikkel, Ted van Leeuwen, Nikki Mousset, Iris Offringa, Luc Opdebeeck, Crispijn Oomes, Shay Raviv, Dewi Reijs, Elske Riemersma, Thami Schweichler, Maartje Smeets, Ingrid Smit, Lyda Tijsen, Nancy Ubert, Rick Vechel, Roelof Wittink en Michel Youssef. Zij hebben ons voorzien van ongelooflijk veel informatie over de aspecten die bijdragen aan een succesvol proces en een geslaagd resultaat van kunst- en cultuurprojecten voor de integratie van statushouders.

Verder bedanken we nadrukkelijk de maatjes en statushouders, die ons uitgebreid vertelden over hun ervaringen met de projecten: Karin Zakko, Peter Sijbrandij, Sara Azzin, Saron Tesfahuney en Farah Shretah.

LKCA & Movisie, januari 2019

Colofon

Dit onderzoek is verricht naar aanleiding van een vraag uit de praktijk en mogelijk gemaakt door Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Auteurs: Angela van Dijk (LKCA), Saskia van Grinsven (Movisie), Nada de Groot (Movisie), Joost de Haan (Movisie), Maaïke Kluit (LKCA)

Projectleiders: Saskia van Grinsven (Movisie) en Angela van Dijk (LKCA)

Met dank aan: Senad Alic (De Werkelijkheid), Daan Bosch (ZID Theater), Dorine de Bruijne (Stedelijk Museum), Teun Castelein (Mediamatic), Willeke Colenbrander (Kunstenhuis), Ingrid Dooter (Op Roet), Sanne Douma (New Dutch Connections), Astrid Fiddlers (Amsterdam Museum), Marianna Geraci (Kunstavontuur), Esther Geradts (FishEyeProducties / The Hague Street Art), Conny Groot (Music Generations), Madieke Hupperets (Foam), Matthea de Jong (iepenUP), Yvette van Kessel ((on)breekbaar), Thamar Kemperman (Formaat), Lisa Kleeven (Tropenmuseum), Jeldau Kwikkel (Paradiso), Ted van Leeuwen (Orchestre Partout), Nikki Mousset (Verzetsmuseum), Iris Offringa (Loods13), Luo Opdebeeck (Formaat), Crispijn Oomes (Netwerk Migranten Muzikanten), Shay Raviv (De Voorkamer), Dewi Reijs (The Buddy Film Project), Elske Riemersma (FryslânPhoto), Thami Schweichler (Makers Unite), Maartje Smeets (Refugee Company), Ingrid Smit (LKCA), Lyda Tijssen (Op Roet), Nancy Ubert (Fada Theatre), Rick Vechel (Vechel Ventures), Roelof Wittink (Catching Cultures Orchestra), Michel Youssef (Refugee Company)

Redactie: Communicatie Movisie

Eindredactie: Mariëtte Hermans

Vormgeving: Suggestie & Illusie

Fotografie: Fryslân Photo (Cover, pag. 30) Catching Cultures Orchestra (pag. 4. en pag. 24)

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van bronvermelding:

© LKCA, Movisie, januari 2019

Het dossier is ontwikkeld door Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) op basis van bestaand wetenschappelijk onderzoek. Deze publicatie is tot stand gebracht in het stramien van Movisie Wat-werkt-bij-dossiers. Deze informeren over werkzame factoren bij de aanpak van sociale vraagstukken.

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld. Desondanks is Kennisplatform Integratie & Samenleving niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.